

MAGYAR
PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI
FIGYELMEZŐ.
NEGYEDIK ÉVFOLYAM.

Ötödik füzet.

1873.

Május.

I

**Merle d'Aubigné szózata a magyar protestans
egyházhoz.**

Az 1854 dik év folyamán, Berlinben, Wiegandt és Grieben kiadásában, a következő című könyv jelent meg:

Geschichte der evangelischen Kirche in Ungarn, vom Anfange der Reformation bis 1850, mit Rücksicht auf Siebenbürgen. Mit einer Einleitung von Merle d'Aubigné Nyolcadrét; 14 és 654 lap.

Szerzője a műnek sehol kitéve nincs; de az, amint azt csakhamar önmagától a legbizonyosabban megtudtam, nem más, mint az 1864-ben elhunyt Bauhoffer György, a budai ágostai hitvallásu evangélikus gyülekezetnek kitűnő tudományos műveltségű s buzgó lelkésze volt.

A könyv, megjelenése után csakhamar angol, hollandi s tán francia nyelvre is lefordítottatott, de hazánkban s az ausztriai tartományokban mintegy 6 évig egyenesen el volt tiltva, anyira, hogy azt, azon idő alatt csak igen kevés ember és az is rendkívüli uton, különös utánajárással szerezhette meg. Mondották, hogy a tilalom szerző oka nem anyira maga a kormány, mint inkább az a felett akkor is sok tekintetben uralgott római kathólikus főpapság vala.

Bevezető előszót tehát e műhöz, amint a cím is mutatja, a világhírű egyházi történetíró Merle d' Aubigné irt, magának a szerzőnek kérésére. Merle d' Aubigné-ről már gyakorta volt emlékezet e folyóiratban; így nev. a jelenévi folyam 41—45, a múlt évi folyam 543, s a második évfolyam 371—376 lapjain. stb. Itt tehát most nekünk nem szükség ismételve emlegetnünk, hogy ki volt Merle d' Aubigné; hanem múlt évi ígértünkhez képest megismertetjük azon szöveget, amelyet ő, egyrészben felőlünk a művelt világhoz, más és főrészen pedig mihozzánk magunkhoz intéz.

Ő tehát, miután előadta a címzett mű keletkezésének s az ő ahhoz való viszonyának történetét, így kezd szólni:

„Én hiszem, hogy nagy érdekeltséggel fogják olvasni e művet, miután ez, a vértanúk történetének mezejéről egy oly pontot mutat fel, amely ezideig csaknem ösmeretlenül marada; nyugoti Európa református keresztyénei előtt egy szenvedő és elnyomott egyházat tüntet e mű fel s egy oly népet tanít ösmernünk, amely tőlünk távol van ugyan, de hiténél fogva bennünket közelről érdekel s mindazokra nézve, akik annak körében éltek a legélénkebb és legnagyobb szeretet tárgyává lön. — „Nyisd meg a te szádat amellett aki néma az ő dolgában és azok mellett, akik adattak a veszedelemre Nyisd meg a te szádat; ítélj igazán; forgasd ügyét a szegénynek és a szűkölködőnek;“ — mondja Lemuel király anyja, az ő fijának. (Példabeszéd. XXXI. 8—9.) Im e könyv e régi parancsnak engedvén, szól a gonosz üldözésekről, képviseli az üldözötteket és felfedezi az üldöző jézuita párt ármányait. Azon evangélikus keresztyének, akik ezt olvassák, bizonyynal indittatva érezni fogják magukat, hogy nagyobb gondot fordítsanak keleti Európában szenvedő testvéreikre, hogy imádkozzanak ezekért, védelmezzék őket s ohajtsák, hogy „a szegénynek és szűkölködőnek igaz ítélet szolgáltatassék.“ — „Ha egy tag szenved, minden tagok egyetemben bántódnak.“ I. Kór. XII. 26.

Midőn azonban e mű nagyon alkalmas arra, hogy minket, nyugoti Európa evangélikus keresztyéneit részvétre indítson a mi keleti hitfeleink iránt: ugyanakkor másrésről szintoly hasznos

tanulást nyújt ez, miként magoknak a magyar protestánsoknak, úgy azoknak, akik ő felettök hatalommal bírnak. Én tehát, ezek közül egyikhez szintugy mint másikhöz, a következő néhány szót intézem :

Minden evangélikus egyháznak két lényeges jóra van szüksége; az egyik a tekintély, a másik a szabadság. E két elv egymással ellentétben látszik állani, holott pedig, a legbensőbb összeköttetésben vannak ezek. Nincs szabadság tekintély nélkül és semmi üdvös és szilárd tekintély szabadság nélkül. Azon tekintély, amelynek az egyházban uralkodnia kell, nem más, mint az Isten igéjének tekintélye s ennél fogva a „hitben való engedelmes-ség“. (Róm. I. 5.) s „minden gondolatnak foglyulvitele, a Krisztus-nak való engedelmes-ségre“. (II. Kór. X. 5). Ezen tekintély iránti engedelmes-ség sohasem volt szükségesebb, mint most. Az egyá-talában nem igaz, a mit némely római vitázók hinni látszanak, mintha t. i. a keresztyénség egész mivolta tekintélyben állana; hanem az már igaz, hogy az Istennek az ő kijelentett igéjében lévő legfelsőbb tekintélye alkotja a keresztyénség alaki elvét, formále principiumát, és hogy e tekintély nélkül a hit nem egyéb, mint elenyésző pára. Maga a Krisztus is, az ő saját tanait nem ezen szóra alapítá-e: „meg vagy on írva“? Megmér-hetetlen különbség van az evangyéliom tekintélye és Róma tekin-télye közt; mert Róma a konciliumok és papok földi tekintélyéből indul ki, mi pedig az Istennek azon tekintélyéből, mely a szent iratokban, a Szent Lélek által ihlettetve, kijelentetett. Róma te-kintélye a nyomorult elesett embernek fellázadó tekintélye; a miénk pedig a mennyből eredő igazi tekintély. Amazt elvetjük; ezt szilárdan fentartjuk.

Meglehet, hogy Magyarország protestáns egyházai ezen isteni tekintélytől messze távoznak s nem kerülhették ki a rá-tzionálizmus azon szelét, mely a XVIII-dik század második felében egész Európa felett futt vala. Váltak Magyarországon, mi-ként ezen történelemből értjük, oly világi férfiak, akik azt kíván-ták a lelkipásztoroktól, hogy azok, tartsák elégnek csak a polgári és keresztyéni kötelességeket hirdetni a népnek, az ő szeréntök durva orthodoxia tanait pedig

hagyják érintetlenül; lehetet oly lelkészeket, vak vezéreket látni, akik a korszellemnek hódolának s esztelenségökben bölcseknek tarták magukat.... Ebben áll a magyar protestáns egyháznak benső romlása, amely nagyobb és vészesebb a legkeményebb üldözésnél is.

Amire tehát, a magyar protestáns egyház helyreállításánál mindenek felett szükség van, az nem egyéb, mint az Isten kizárólagos tekintélyének a szentírásból való visszaállítása az egyházban. Ez volt a mi dicsőséges reformátziónk alapelve. — „Én semmit abból nem láttam, sem nem hallottam sem nem tapasztaltam, — mondá Luther, midőn az Istennek titkairól szólott, — „de minthogy az Isten mondja, mégis szívesen elhiszem, hogy úgy van, és az igének engedelmeskedem.“ (Walch, X. 1314 l.) Ezen alapelv, legfelsőbb tekintélyéről annak ami meg van írva, Luthernek nem csak irataiban található fel, hanem az ő egész élete hódolt ennek. A pápához írván, így szól e reformátor: „én bármiben is kész vagyok engedni bárkinek: de ami az igazságnak igéjét illeti, azt nem hagyhatom el és nem is akarom elhagyni.“ Midőn a pápa, Luther iratainak megégettetését parancsolá, ő így szólott: ám égessék meg azokat, hiszen én, a lelkeket csak a bibliához akarom vezetni.“ Ha szolgálatra kész közbenjárók a wormszi nagy napok alatt így szólának: „bisd ránk magadat; mi keresztyénileg kiegyenlitjük ezen viszályt, ő így felelt: személyemet, életemet a császár kezébe teszem le; de az Isten igéjét sohasem!“

Igy szólott nem csupán Luther, hanem Zwingli, Farel, Calvin, Tyndale, Kramner, Knox is. A református hittanítók talán még nagyobb határozottsággal nyilatkoznak az írásnak magas tekintélyéről, mint a lutheriek.

Ezen alapelve a keresztyén életnek mulhatlan szüksége van. Egyetlen oly egyház és nép sem állhat fen, amely az isteni tekintélynek nem engedelmeskedik. Nem szándékozom itt a politika terére lépni. Én a népek ősi alkotmányait, s azon szabadságokat melyeket a fiak az ő atyáiktól öröklének, nem kicsinylem, hanem tiszteletben tartom. De e mellett, minden kétkedés nélkül állítom, hogy én Magyarország jelen helyzetében csak egy orvosi

szert ösmerek az ő igen számos szenvedései és mély sebei számára. Azon szer ez, amelyről, az Isten kijelentéseinek egyik helyén (Apocalyps. XXII. 2.) ezt olvassuk: „az élet fájának levelei melyek a népeknek gyógyulásukra valának;” — az Isten ígéje ez, s azon tekintély, tudomány, hit és élet mely a szent írásból foly. Magyarország protestánsainak ismét ezen tekintélyhez kell támaszkodniok s „nagy örömmel meríteni vizeket a szabadító-nak kutfejéből.” (Ézsaiás, XII. 3.) Magyarország, szenvedéseinek orvosságát politikai téreken kereste; de keresnie kell azt minde-nek előtt a keresztyén vallás mezején is. Nem azért, mintha a valódi politikai szabadság csalkép volna; — távol legyen tőlem az ily állítás! Hanem azt vélem, hogy egyetlen egy nép sem élvezheti a politikai szabadságot, mindaddig míg körében, az Isten ígéjének tekintélye komolyan és általánosan nem tiszteltetik. A szabadságnak ellensúlyra van szüksége. Polgári szabadságát, kihatólag nem élvezheti valódi biztosan az ember, ha bensőleg az Isten ígéje által korlátozva nincs. Ha Angolhonban s az Észak-amerikai szabad államokban a szent írásnak tekintélye folyvást fen nem állana, akkor ezen népek politikai s vallási szabadsága egy zabolátlan demagogia kicsapongásaivá fogna elfajulni és elenyészni. A törvény iránti tisztelet, amelyben ezen népek kitünők, alkotja alapját és biztosítékát az ő szabadságuknak, erejüknek és jóllétöknek. A törvény iránti ezen tisztelet azonban legnagyobb részben a szentírás befolyásából ered s azon engedelmességből, amelylyel ők az Isten ígéje iránt viseltetnek, amely ezt mondja: „az Istent féljétek; a királyt tiszteljétek.” (I. Pét. II. 17.)

Midőn azonban a tekintély és engedelenség elvére emlékeztetem a népeket, a fejedelmekkel szemben, a szabadságot kell kimondanom. — Egy protestáns egyház sem szenvedett több elnyomattatást mint a magyar. Ennek üldöztetése, mely a reformátzióval vette kezdetét, mind e mai napig tart. Egy kitünő történetíró, az én hazám fia Sismondi több ízben mon-dotta, hogy ha az ember a magyarországi protestánsok üldözteté-seit ösmerni tanulná, megfogná látni, hogy ezen szenvedések na-gyobbak, mint XIV. Lajos alatt a hugonottákéi valának. Ezen műben nincsenek azok mind előadva, de azért itt is nagy

nyomorgattatásokat találhatunk. Hát nincsen-e az ma már teljesen előismerve, hogy a vallás Isten és emberek közötti szent ügy és hogy, miként egy nagy korlátlan uralkodó I. Napóleon mondá: a fejedelmek hatalma ott megszűnik, ahol a lelkiösmereté kezdődik. Ezen alapelveket el nem fogadni, annyit tesz, mint a rend leple alatt, mindenféle nyugtalanságnak és zavargásnak tárt kaput nyitni az államban. Ha elveszitek az embertől azon szabadságot, hogy Istent saját lelkiösmerete szerint imádhassa, akkor azt támadjátok meg, ami előtte a legszentebb és legnemesebb, engedetlenné s zordonná teszitek őt s magatok fellázítjátok azon emberi hatalom ellen, amely oly engedelmességet kíván, milyennel csak egyedül az Istennek tartozunk. Az erkölcsi jellemmel nem bíró emberek, akik nem képesek feláldozni az élet kényelmeit a hit követelményeinek, mindenesetre meg fognak hajolni az erőszak előtt, hitvallásukról lemondani s a kárhozatos elvtagadást aláírni. Magyarországon több ízben megtörtént ez! Ellenben az oly keresztyének, kik jámborul, hiven és szilárdul megmaradnak az igazság mellett, nyugodtan engedik magukat súlyos rabláncokra veretni s inkább feláldozzák életüket elébb mintsem hogy az evangéliomot megtagadnák, Urok és Mesterök példája szerint olyanok, mint a bárány, mely megnémul az őt nyíró előtt. Ámde, ezen két osztályhoz tartozókon kívül mindenkor lesznek oly kevély, független és az Isten igéjének magokat alá nem vető emberek, akiket az elnyomattatás szomoru kitérőkre ragad. Bárhol is, ahol XIV-dik Lajos találkozik, nem hiányoznak a kamisárdok sem. Régen megmondották, hogy az üldözés lázadásra ingerel s ha épen lázadást nem hoz is létre, de mindenesetre elégedetlenséget, idegenkedést, gyűlöletet, azaz oly helyzetet szül, mely a közjóléttel és haladással határozottan ellenkezik. A felső hatalmasságokhoz tehát, egyenesen az ő saját érdekekből intézzük a sürgető kérelmet és buzgó esedezést a vallás szabadságért.

Mit nyernek ennek megtagadása által? Bár mit mondjanak s tegyenek az emberek, a lelkiösmeret kívül esik az emberi hatalom hatásági körén. Ártatlan teremtményeket rettegésbe lehet ejteni, velök méltatlanul bánni; de hitüket tőlök nem veheti el senki.

Vagy talán azok, akik a vallásos üldözést igazolni akarják,

az igazság jogait fognák érvényre emelni? Oh ha az igazság dialát csakugyan őszintén akarjátok, akkor engedjétek szabad működési tért annak. Benső erő s a legbensőbb meggyőződés hangja óltja az igazságot a szivekbe, a fegyver és fogság pedig sohasem. Ezekkel terjeszteni az igazságot anyi lenne, mint a bölcsészetet pálcaverésekkel akarni tanítani.

Vagy talán a közjó aggasztja őket? Ámde egy oly vallásnak, amelyet papok s a polgári hatalom erőszakolnak fel, semmi benső ereje nincs; hasonló ez azon guzsokhoz, amelyekkel Délila Sámsonot megkötötte s melyeknek szétszakításához igen kevés erőfeszítés is elég vala. (Birák. XVI. 9.) Csak a római kathólikus népeket kell figyelembe venni, Olasz, Spanyol, Portugal és Franciországot a melyek folyvást forradalmak zsákmányai, míg a protestáns népek nagy szabadsággal egyesült nagy állandóságot mutatnak s a közrend közöttök annál biztosabb, mennél kizárólagosabb befolyást gyakorol az Isten ígéje. — Miután tehát felhívtuk a népeket, hogy az Isten tekintélyét elösmérjék, épen ennél fogva, ajánljuk a fejedelmeknek, hogy a keresztyének szabadságát érvényben tartsák.

Azonban a tekintély és szabadság még nem elég az egyházaknak; hitre és életre van szükségök. Az egyház tekintélye a római rendszerben egy tisztán külső parancs, amelynek kisebb nagyobb mértékben gépszerűleg engedelmeskednek az emberek. A protestáns rendszerben ellenben, az Isten ígéjének tekintélye oly benső hatalom, mely a szivre, akaratra és lélekre hat, melyeket a Szent Lélek által átalakít s az újjászült embert oda vezérli, hogy örömmel s nem szomoruan, szeretettel s nem félelemmel, szabad, benső, hatalmas meggyőződéssel, nem pedig szolgai érzülettel engedelmeskedjék. Ha a magyar protestáns egyház azon helyet, amely őt a reformátzió egyházai között megilleti, ismét elakarja foglalni, akkor szükség, hogy az Isten fíjainak hite megszilárduljon kebelében. Szükség, hogy az isteni ígének engedve szíve szerint higgye s ajkaival vallja: az emberi nemzet elestét Ádámban; megromlását a bűn miatt; annak lehetlenségét, hogy az ember saját erejével kiszabaduljon a nyomorból, a melybe esett; a fiu istenségét, aki igaz Isten és ember s érettünk halt meg a keresztfán; megigazulást a

hit által, a mely amaz áldozatot magához ölelvén, megmenti a bűnöst a haláltól, melyet érdemelt s neki örök életet ad; végre a Szent Lelket a harmadik személyt az Istenségben, ki a szívnek az ige általi ujjaszületését eszközli s az embert a bűnnek törvényétől megszabadítja. Szükség, hogy Magyarország evangélikus egyháza, Lutherrel, Kalvinnal s minden más reformátorokkal együtt, lelke mélyéből ismételje ezt: „Első és főfő cikk az, hogy a Jézus Krisztus, mi Istenünk és Urunk ami bűneinkért halt meg s ami megigazulásunkért támadott fel. Mindenek vétkeztek, de megigazulást nyernek ingyen, saját tetteik és érdemeik nélkül, az ő kegyelméből, azon váltság által, mely a Jézus Krisztusban, az ő vérében van. . . . Ezen cikktől a kegyesek közül senki elnem térhet, ha az ég és föld s az egész mindenség összeomlanék is. Ezen cikkben vannak kifejezve mindazok, amiket mi a pápa — a sátán — s az egész világ ellen ami életünkben tanítunk, bizonyítunk és cselekeszünk (Articuli Smalcaldici, 2. a Pars.)

Ha ez a hit, valóban élő hit Magyarország evang. egyházában, akkor ez az egyház meg van mentve.

Ajánljuk e hitet ezen egyháznak; ezt hirdettesse minden szószékről, ezt táplálja minden lélekben. De követeljük is tőle ezen hitet az ő őseinek nevében, vértanuinak nevében, saját életének és jóllétének nevében, az Atyának, Fiunak és Szent Léleknek nevében, akinek nevét segítségül hívja minden kisdedei felett. Ezen magyarországi evang. egyháznak, amely oly dicső volt a régi időkben; most fel kell emelkednie. Meglehet, hogy csak nélkülözések és könyvek közt emelkedhetik fel; miután Lázárként meg van kötözve és halotti leplekkel borítva; de ha hit által van élete; elég ez; jutalma nem fog elmaradni. Harsány hangon kiáltjuk tehát hozzá nyugoti Európából, az Alpesek lábai mellől, az őt mindig szeretet, Kálvinnak városából, szent könyvünkől eme szavakat: „Serkenj fel te ki aluszol; és kelj fel a halálból és megvilágosodik neked a Krisztus (Efez. V. 14.)

Szózatom végéhez közeledvén, egy oly gondolathoz térek

vissza, melyet már kimondottam. Ne legyen ez a könyv csak közönséges olvasmány. Nem csupán valamely könyvről, hanem tényleg róla van itt szó. A nagy evangélikus családnak egyik ágát, a többiek elfelejtették; ezen sokáig tartott elhanyagolást ismét jóvá kell tenni. Az olvasó, ha elolvasta e könyvet, ne elégedjék meg azzal, hogy, mint rendesen történni szokott, betegye ezt könyvtárába; — komoly felhívások ezen lapok, intéztetve minden evangélikus keresztyénekhez. Amit Isten ezen lapok olvasóitól kíván, az, hogy imádkozzanak, higgyenek, reméljenek s hogy Magyarország protestáns egyházáért hitben és szeretetben munkálkodjanak.

Végül emlékezetbe hozom azon fohászt, melyet Luther akkor mondott, midőn látta, hogy a törökök Magyarországra s azon keresztül egész Európára törnek; — s ohajtom hogy minden magyar s Magyarország minden barátja így foháskodjék a Reformátorral:

„Óh mi Urunk Istenünk! könyörülj a szegény Magyarhazán! Zabolázd meg a sátánt a te nagy hatalmad szerint! Óltalmazd a te egyházadat ellenségeid ellen! Óh Atyánk, dicsőítsd meg a te Fiadat! Ne nézd a mi bűneinket! Adjad nekünk a te Szent Lelket és tiszta igédnek valódi igaz vallását a te félelmedben. Ámen.“

Genf, szeptemberben, 1853.

Merle d' Aubigné.

Nemzetünk és magyar protestáns egyházunk dicső emlékezetű lelkes barátja hozzánk intézett másik szózatának azon levél tartható, melyet a genfi reformátzió-csarnok előjárói 1871. június 20. intéztek a tiszántuli ref. egyházkerülethez s ez által Magyarország minden reformált egyházaihoz. Merle d' Aubigné fogalmazta ezen levelet is, a mely e folyóirat 1871. 371—376 lapjain közölve van.

Maga a tisztelt olvasó láthatta és láthatja, hogy mindkét szózatban, de főleg a most közölt előbbiben, különös hangnyomatékkal fel vannak említve és kiemelve az evangéliumi protestáns keresztyénség legfőbb adatai, és méltán, mert amint ezt Merle d' Aubigné is igen hatályosan kiemelte, ezen alaptanok iránti hűség nélkül, miként virágzó protestáns egyház, úgy valódi hű protestáns ember sem képzelhető. Azt is tudja s mélyen érzi

pedig minden értelmes és hű keresztyén, hogy az evangyéliom alapigazságai és tényei, s ezeknek őszinte szabad hittel való felfogása s az e felfogás folytán származott és szabadon elsajátított alaptanok, nem iskolai nagy tudósi műveletek eredményei, nemis csak ismerettárgyak, s még kevésbé változó értékű divatcikkek s világi hasznot hajtó üzleti források stb; hanem, az ember egész szellemiségét átható s lelkületét idomító s szabályozó oly igazságok, a melyeknek felemelő, vigasztaló, bátorító, megnyugtató s általában nemesen boldogító hatása leírhatlan, e nyomorult s anyi vész és próba alá vettetett életben Már pl. a Krisztus halála általi váltáságnak hitéről és alaptanáról, amelyet oly sokan ignorálnak, csufolnak s ostromolnak, az azt őszinte meggyőződéssel s a közönség felfogásához alkalmazottan hirdető lelkipásztorok tapasztalhatták, hogy az, a keresztyén népet rendkívüli módon felemeli, vigasztalja és boldogítja. Ezt mondhatjuk a többi evangyéliomi alaptanokról is.

Midőn tehát Merle d' Aubigné s vele és sok százezerekkel együtt mi is őszintén óhajtjuk az evangyéliomi keresztyénség alaptanainak teljes épségben való fentartását; nemcsak, hanem a családi s köziskolai nevelés és oktatás útján gyermekeinknek s az utánunk következő nemzedéknek is romlatlan lelkiörökségként áthagyni akarjuk azokat: ennek oka nem csupán az, mert mi őszinte hittel igazaknak tartjuk amaz alaptanokat, hanem az is, mert éreztük, tapasztaltuk ezeknek nemcsak önmagunkra, hanem általában mind egyes emberek, mind társadalmak életére, műveltségére, erkölcsiségére s valódi tökélyesbülésére és boldogítására gyakorlott jótékony és oly befolyását, melynek helyét sem tudomány, sem semmi ki nem pótolhatja. Olvassa el például bár ki is Strauss legujabb művét; ha a keresztyén hit boldogító voltát valaha csak kis mértékben érezte is, lehetetlen, hogy ne lássa, ne érezze, hogy mily bizonytalan értékű, mily sivár és kietlen valami az, amit Strauss a keresztyénség helyett magának és a vele rokonelvűeknek mintegy kárpótlásul ajánlhatni vél!

A szabad tudományos vizsgálódás végetlen pályája és határtalan mezeje épen a keresztyénség alaptanait tekintve is, nyitva áll mindenki előtt. Jogositva, sőt kötelezve van a keresztyén, szabadon vizsgálódni nemcsak a symbolikus könyvekben, hanem a

bibliában sőt éppen a biblia felett is. A Megváltó, vakon engedelmeskedő, rabszolga lelkeknek ura lenni nem akart sohasem.

De ne feledjük soha, hogy a tudományos vizsgálódás, haugyan nevéhez és fogalmához hű, bármely mezőn is ugyan, de különösen a vallás és egyházi élet rendkívüli fontosságú mezején, egészen komoly, csendes, higgadt és szerény valami. Az utcai izgatóság, vásári hűhó, piaci handabanda, vagy a vezércikkírás, banquetti toasztírozás és gyűlési szónoklat, és a többi eféle még nem tudományos vizsgálódás.

Ha pedig valakit akár a valódi tudományos vizsgálódás, akár a keresztyéni kellő képeztetés és nevelés hiánya, vagy bármi más ok azon pontra vitt, amelyen pl. jelenleg Strauss áll, aki a keresztyénséget s természetesen annak legfőbb alaptanait is magára nézve sem igazaknak, sem boldogítóknak, sem bármiképen szükségesnek nem tartja többé: az tegyen úgy mint Strauss, aki nyilván kimondja, hogy ő többé nem keresztyén, azaz határozottan kilépett bármi névvel nevezhető keresztyén felekezet köréből. Ezt megtenni bárkinek jogában, sőt a Strauss helyzetében egyenesen kötelességében áll.

Strauss azonban nyilván kijelenti, hogy neki eszében sincs valamely létező egyházat lerombolni akarni, mert jól tudja, hogy egyházra még számtalanoknak szükségük van; határozottan kárhóztatja azokat, akik a régít romokba döntik, de nincs náluk készen az új, melyet a réginek helyébe tegyenek. Az is különös figyelemre méltó hogy még Strauss is, amint maga a leghatározottabban kifejezi, a régi „hit”-tel nem valami „ujtudatot”, „nicht ein neues Wissen,“ hanem „ujhitet”, „einen neuen Glauben“ állított szembe. Szerénte is tehát, a hit helyét egyedül hit, nem pedig tudat pótolhatja ki.

Azok bölcsességét és logikáját tehát, akik a tudomány által akarnák kikergetni a hitet az egyházból s tudományos meggyőződést tenni a hiányzó hit helyébe, vagy éppen üressen hagyni ezen helyet; valamint azok bölcsességét és logikáját is, akik nem hiszik többé sőt nyilván csufolják és ostromolják a keresztyénség vagy valamely egyes felekezet alaptanait és mégis tagjai maradnak an-

nak; az ilyenek bölcsességét és logikáját mondom, bárhol létezzenek is ők; miként sem Strauss, sem Merle d' Aubigné nem értené: úgy bizonynyal mi sem értjük.

Révész Imre.

II.

Megjegyzések az elemi iskolák tanrendszerére.

Midőn a negyvenes években a bécsi egyetemen a természettani leckén a három első hosszú székét — hogy a táblát közelebből láthassák — pápaszemes tanulókkal megteltem, csudálkoztam, mert a magyarhoni főiskolákban ilyet nem tapasztaltam. Majd később, midőn a lipcsei, halléi és berlini egyetemeken pápaszemes tanulókon kívül számos oly tanárokat is találtam, kik kellőleg magyarázni, beszélni csak dadogva tudtak, vagy pedig rövid látók, nagyot hallók voltak s egyéb testi fogyatkozás is volt rajtuk tapasztalható; még inkább pedig, midőn azt tapasztaltam, hogy tanárok, tanulók, tudósok sokan a szélsőségekben járni igen hajlandók; itt rationalismus, sőt atheismus, amott mysticismus, pietismus stb. divatozik: nem csak bámultam és Istent áldottam, hogy a magyarok mennyivel épebb testtel s természetesebb, egészségesebb észjárással bírnak; hanem kezdettem gondolkozni is mind ezeknek okáról, de gondolataimat magamban tartottam.

Most nem régiben azonban, midőn egy valakitől azt hallám, hogy a németországi tanárok majdnem kétségbe esnek a miatt, hogy a rövidlátásu tanulók száma aggasztólag szaporodik: azon gondolatra jöttem — a mit már Berlinben is gondoltam — hogy talán a tanrendszer hibás, a tanrendszer nem lélektanszerű.

De kérhetőné valaki: mi köze van az elemi iskolák tanrendszerének a rövidlátáshoz, nagyot halláshoz, dadogó beszédhez és a szélsőségekben kalandozó gondolkozásmódhoz?

Felelet: igen nagy köze van annak ezekhez, mert hiszen:

1. A gyermekben a lélek tehetségeinek kifejlődésére a tanrendszernek igen nagy befolyása van.

A lelki tehetségek, képességek időszerint és fokunkint fejlőd-

nek. Tudjuk, hogy először is az érzés, vagy érzéki kör-, később az értelem-, és legkésőbb az okosság vagy ész fejlődik ki; úgy hogy az értelem az érzésen, az okosság az értelmén alapul; mondhatni az érzés a gyökerét, ágait, leveleit, az értelem a virágát, az okosság a gyümölcsét képezi a tudás fájának.

Jegyzés: Az érzés, az érzékek még csak egységben, egyediségben szemlélik a tárgyakat.

Az értelem pedig ellentétiségben, egymástóli különbözőségében, egy szóval viszonyban, fogja fel a dolgokat.

Végre az okosság felsőbb, sőt legfelsőbb egységben a különféléket, az ellentéteknek látszókat egyezményben látja meg.

Ha már valaki a léleknek ezen fokozatos fejlődését eltéveszti; nevezetesen midőn az érzést kell a gyermekben oda illő tanítás által fejteni, akkor egyszersmind a még gyenge és csak csirában levő értelmet is erőltetve fejti: látni való, hogy nemcsak az értelmet hervasztja el, hanem egyszersmind az okosság alapját is előre megrontja.

Tudjuk, hogy az értelmet — annak idejében — leghatalmasabban lehet fejleszteni a mértan (szám és tér) és a nyelvtan által; de mily nagy hibát követünk el, ha midőn még csak az érzést kell főleg fejteni, már ugyanakkor nem csak a mértannal, hanem a rendszeres nyelvtannal is erőltetjük az értelem fejlődését; a mértannal mégis nem rontjuk meg — mérsékelt használat által — annyira az értelmet, mint a nagyon elvont nyelvtannal. Éppen azt nem hagytam a berlini elemi iskolákban helybe, hogy a 7 és 8 éves gyermekeket az olvasás kezdésénél már szigorú nyelvtani fejtegetésekkel kinozták. A magyar közoktatási miniszter által népiskolák számára kiadott tantervben ugyan, ez elég óvatosan van kiszabva: mindazáltal nem lehet tagadni, hogy 8 vagy 9 éves gyermekeknek nem könnyű dolog a mondat, az alany és állítmány stb. elvont fogalmait öntudatosan megérteni; és ha még azt is hozzá gondoljuk, hogy lehozó (synthetica) módszer használtatik (mely tulajdonképpen csak ott használható sikerrel, hol már az okosság is meglehetősen kifejlett), lehetetlen eltitkolni, hogy ez némileg az értelem rovására fog válni, s így az okosság is meg fogja sinleni. Első, második, sőt még a harmadik osztályban is,

vélekedésem szerint, csak alkalomszerűleg és gyakorlatilag kellene ösmertetni a nyelv- s beszéd elemeit; és csak a 4-dik osztályban kezdeni meg rendszeresen; de akkor is inkább elemző, mint lehozó módszerrel. — Az elemi alsóbb iskolákban főcél a vallásos erkölcsi, tiszta és hű érzés fölébresztése, kimivelése, a felsőbb elemi iskolák (III—VI. osztály) teendője az értelem és okosság mérsékelt fejtsége. Természetesen a közép tanodák hivatvák főcélul tüzni ki az értelem magasabb mívelését, és a főiskolák teendője a legfőbb tehetségnek, az okosságnak teljes kifejtése.

Én itt a nyelvtant — melynek tanítását az értelem fejlesztésére is felette szükségesnek, de mindenestre módjával alkalmazandónak tartom — csak például hoztam fel, főcélom volt azt hangsúlyozni, hogy az elemi iskolákban a tanrendszer igen fontos, mert ez a lelki tehetségek mikénti fejlődésére rendkívül nagy befolyással van.

2. Ha már az elemi iskolákban a tanrendszer nagy befolyással van a lélek tehetségeinek kifejlődésére: ki ne tudná, hogy a léleknek szintén ily nagy befolyása van a testre, s a lelki tehetségeknek a test szerveire.

Ugyanis, ha szinte a Gall rendszerének nem adunk is mindenben teljes hitelt, de az mégis kétség nélkül igaz, hogy a lélek képességei, tehetségei összefüggésben vannak a külérző eszközökkel s így a lélek tehetségeinek fejlődése befolyással van a külérző eszközökre.

Óken természetbölcészetéből olvastam, hogy a hallás az értelemnek-, a látás az okosságnak felel meg.

Ebből azonban korántsem azt akarom levonni, hogy a fentemlített rövidlátást, nagyothallást, dadogva beszélést egyedül az értelem és okosság céliránytalan kifejlődésének kell tulajdonítani; ezen érző eszközök fogyatkozása testi és más szellemi okokból is származhatik: én itt csak azt akarom kiemelni, hogy a lelki tehetségek mikénti fejlődése nagy behatással van a testi szervekre, a külérző eszközökre. Ezekből látni lehet, hogy az elemi iskolákban a tanrendszer igen fontos, mert nagy befolyása van mind a lélekre, mind a testre.

De van még egy igen fontos oldala a tanrendszernek az

elemi iskolákban a gyermekek lelkére nézve Nevezetesen, ha nem azon tanító tanítja a vallást, a ki a többi tudományokat előadja: ennek rendkívül káros hatása lesz a gyermekek jövődöbeli gondolkozása módjára. Nevezetesen, tudjuk hogy a teremtet dolgok összefüggésben vannak az Istennel, mint teremttövel és gondviselövel, következésképpen a teremtet dolgokról tanító tudományoknak is összefüggésben kell lenni az Istenről tanító tudománnyal, a vallással; melyre nézve ha a tanító a teremtet dolgokról fel nem emeli a tanítvány szívet és lelkét a teremttö és gondviselö Istenre, és a teremtet dolgokról való tudományokat össze nem köti az Istenről való tudománnyal vagyis a vallással: ugy ennek igen sok káros eredménye leend a tanítványok gondolkozása módjára. Nevezetesen ez esetben:

a) Nehezen lesznek ezek okosan gondolkozók, mert nincsenek szoktatva arra, hogy a teremtet dolgok közt szétszórt tüneményeket ezeknek ellentétes törvényeit egy legföbök okra az Istenre vigyék föl, hol a különbözök egységre, az ellentétek egyezményre jutnak. Az okosság ugyanis abban mutatja ki alapmunkásságát, ha a különbözöket magasabb egységben fogja fel; ha erre nincs szoktatva, ugy az ellentétiség (értelmiség) fokáról nem bir az ember feljebb (az okosság magaslatára) emelkedni. Innen vannak a szélsőségekre menni hajlandó emberek; ebből keletkezik az atheismus, mysticismus, pietismus stb.

b) Nehezen válnak az ilyenekből valódi erényes emberek, mert a sokféle — családi, polgári, hazafiui stb. — kötelességek nincsenek összekötve a legföbök erkölcsi kötelességgel; pedig tudjuk, hogy minden kötelességeink az erkölcsi kötelességen alapulnak s abból merithetik indokaikat.

c) Könnyen válnak belölök engedetlen polgárok, alattvalók, nem lévén gyermekkorukban arra szoktatva, hogy mindnyájan egy legfelsöbök lénytől függünk, s így lefelé a fokozatos felsöségtől szintén függenünk kell; mert egyedül csak maga az Isten a tökéletesen független.

d) De szabadságszeretök sem igen lesznek belölük, mert a természetben s a történelemben, a számtanban stb. mindenütt vak szükségességet vagy legalább igen korlátolt függetlenséget láthat-

nak. Egyedül Istenben van csak a tökéletes szabadság; és Jézus vallása az, mely megtanít minket az okos és valódi szabadságra.

De erre azt mondhatná valaki: hiszen az egyház-felekezetek köteleztetve vannak, hogy a vallás tanításáról gondoskodjanak. Igen is, csak hogy a ki a vallást igazán megakarja értetni a gyermekekkel, annak ismételni kell a többi tudományokat, mert a vallás összefügg a többi tudományokkal; ha pedig a vallás megérthetése végett a többi tudományokat ismételnie kell, az esetben nincs szükség a többi tanítókra.

Szolgáljanak a fent írottak arra, hogy a felekezetek az elemi iskolákat egy könnyen ne engedjék az egyház kebeléről leszakadni.

Szentesen, 1873-dik év martius 30-án.

Szalai István, mk.

ref. lelkész.

III.

A jezsuita-kérdés és a mi hozzátartozik.

A municipális bizottmányok az utolsó időben nagyban tárgyalták Nagy-Szeben és Arad városoknak az országgyűléshez intézett fölratát, a Németországból kiutasított jezsuiták hazánkba bevándorlásának megakadályozását illetőleg. Ki azon állításokat, mik e gyűléseken szóba jöttek, figyelemmel követte, lehetetlen, hogy aggálylyal ne szemlélje az idők jeleit.

A jezsuiták barátjai részint az ultramontánok, részint azon óvatos, félénk kormánypártiak, kikről nem tudhatni, mi a hitvallásuk.

Bármiként érveljenek ezen urak a jezsuiták mellett; az én véleményem szerint hazánkban sincs egyéb tennivalója irányukban mint Németországnak. Igen, mostani jezsuitáink itt vannak a protestáns-ellenes Bach-rendszer akaratjából. Ők a reactio és az absolutismus eszközeiül hozattak be. Jól emlékezem még, midőn az 1860-ki októberi diploma után a szabadság emberei a trón közelébe jutottak, hogy Weninger pozsonyi jezsuita, kit gyakran hallgaték, majdnem minden predikációjában

haranguirozá hallgatóit a szabadsági mozgalmak ellen, minthogy ezeket a Felség nem akarná és csakis a rendbontók kényszeritenék őt. Az igaz, hogy e szerzetesek majd a legsötétebb absolutismussal, majd a legvörösebb forradalommal szövetkezének, a mint épen saját érdekek kívánta; de ki csak némileg jártas a történelemben, beláthatja, hogy rendesen az áll a jezsuitismusról: utánnam az absolutismus. A jezsuiták nálunk a végett hozattak be, hogy a Thun-ministeriumot segítsék a protestantismus gyöngítésében. Arany-idő volt ez rájuk nézve, különösen a vegyes házasságokból származott gyermekek akadálytalan halászásában. Ki ne emlékeznék még azon zaklatásokra, miket a jezsuiták ezen arany idejében szenvedtünk és azon sebekre, melyek egyházunk testén üttettek? Ez időt akarnák ők most is utánozni, midőn például, T ü r k F e r e n c nagyszombati jezsuita egy protestánt minden törvényt taposva és parochiális cselekvényekre fel sem levén jogosítva, a r. kath. egyházba fölvesz, a nélkül, hogy az magát lelkészénél jelentené, — és midőn P a u l e r kultus-ministeriuma e törvénytaposót nem bünteti, hanem csak legszelidebben figyelmezteti, hogy olyast ne tegyen; és ama protestánsnak áttérését nem semmisíti meg. A mit a jezsuiták egykoron zászlajokra irtak, hogy a protestantismust *violenter et fraudulenter* ki kell irtani: azt tennék ők teljes mértékben most is, ha tehetnék. Tértitgetnek, amint épen tértitgethetnek. Az hangoztatott, hogy a mostani jezsuiták nem olyanok, mint a régiek, a felhasogatott protestáns templomajtók, elfoglalt iskolák, gályarab lelkészek és vérpadok jezsuitái. Annyiban ez igaz, hogy opportunitás- és számitásból most ők inkább némely hitfeleik szabadelvűségét támadják meg, mert ezt veszélyesebbnek tartják, mint az egyenetlenkedő és szabadelvűségében egész a gyöngeségig türelmes protestantismust; de hagyományukhoz, a protestánsok kiirtásához, céljukat tévesztve, ők hűtelenek nem lesznek soha! Csak alkalomra várnak. Azok, kik „becsúsztak mint a bárányok“, bizonynyal „uralkodni fognak mint a farkasok“, ha anyira kedveznek nekik a viszonyok, mint hazánknek rémületes korszaka a Wesselényi-összeesküvés után. Jezsuiták nélkül lehetetlen lett volna az egykor majdnem egészen protestáns Magyar-

országot kegyetlen erőszakkal és pokoli ármánynyal áttéríteni. Ha a kormány titokban a jezsuitákkal nem tart, sőt egész komoly kötelesség-tudattal a prot. egyház törvény-szabta jogait tisztelni akarja: akkor a kosmopolita s egy idegen hatalmasságtól absolute függő, kommunismusuk által, (mely éhenhalásra ítélheti, ha nem engedelmeskednek,) vak eszközzé lett jezsuitákat, kik e hazát hazájoknak soha sem fogják tekinteni, a leghivebb alattvalóknak, a protestánsoknak most még kiszámíthatatlan, de a jezsuitismus szilárdulása mellett bizonynyára egykoron borzasztó kárára, nem tűrheti. De nem is lehet oly vak a magyar állam, hogy ne lássa, mily veszélyesek reá nézve is a jezsuiták, mily tehetetlenné tették a belga kormányt, vagy mily nyomorulttá Spanyolországot, míg a szomszéd és vele rokon portugall nemzet, mely „Brazilia ama mérget“ nem tűri, sokkal jobb állapotnak örvend. A kormánynak kötelessége a törvényt végrehajtani és a törvény ellenére létező veszélyes testületeket megszüntetni.

Azon kérdésre „mi rosszat tettek a jezsuiták?“ eszembe jutnak az augurok, kiktől kérhetni, vajjon nem nevetnek-e, ha egymás szemébe néznek. Kiknek ily merész homlokuk van, csak azon elvet követhetik: Si fecisti, nega! Széltiben azt kérdik, hogy hát melyik jezsuita tanította azt, hogy „finis sanctificat media“? Ez csak „ráfogás“ volna!! De én kérdelem: melyik jezsuita emelkedett e probabilismus, ezen undok tan fölé, hogy minden cselekedet jó, melyhez valaki jó és alapos indokból fogott? A ki ezt tagadja: vagy tudatlan, vagy rossz akaratú, és hogy ez állításom igaz, arról meggyőződhetik Busenbaum jezsuitának könyvéből: „Medulla casuum conscientiae“, mely igen számos kiadást ért s melyet Lacroix jezsuita bővített 1757. Itt nem egyszer feltalálhatni azon rémitő elvet: „Si finis est licitus, etiam media sunt licita.“ És ez elvet a protestantismus irtogatásában (arra lévén Loyola Ignácztól egyenesen alapítva) oly hajmeresztően valósították, hogy előttök ugyan minden eszköz szent volt. Ez undokságot oly kevésbé lehet kitörölni a történelemből, mint a mi véres, százados szenvedéseinket! Lehetetlen, hogy a jezsuiták e bűnei-

vel, mint nem az övékével, de mint sajátjával az egész honi r. kath. egyház magát megbélyegezni a karná. Azon „maroknyi emberek“ (a jezsuiták) mindenesetre ama vérengző mozgalom élén álltak. Ezt, mellőzve a sok okmányt, bizonyítják az elfoglalt templomok portáléinak föliratai, melyek rendesen a „societas Jesu“-t mondják elfoglalónak. — Haynald érsek, ki ilyen kérdésben egy elevenen rothadt Heinera, ez új Voltair-ra hivatkozik, azt mondá Pesten: „Nem veszélyes a reservatio mentalis sem, vagyis az (furcsa logica!), hogy az állam törvényeit bizonyos megszorítás alatt teljesítik.“ És most kérem elolvasni Gury erkölcsstanának következő pontját: „Ha a háboru szembeszökőleg igazságtalan, akkor a katonának nem szabad, hogy hadi urának engedelmeskedjék; igazságtalan háboruban, a katonáknak, ha nem futhatnak, arról kell gondoskodniok, hogy a lövegek ne találjanak.“ Hogy ki ítéli meg, a háboru igazságos-e vagy nem, az természetesen csak a jezsuita csalhatatlanság lehet, mely a hont elárulva, király és nemzet fölébe, bitorolva emelkedik. Mily irtóztató örvény tátong itt élénk! És ilyen reservatio mentalist ment egy az államtól gazdagon javadalmazott és a felsőházban ülő érsek! — Ugyanczen érsek ur tagadja, hogy a jezsuiták az infallibilitásnak eszközlői lettek volna. Jól tudom én, hogy vannak tudósaink, kik ezen tan csiráit már a judaismushan feltalálhatónak vélik; azt is tudom, hogy VII. Gergely idejében az episcopale systema helyébe támadt curiale systemával az infallibilitás kérdése is fölmerült, még pedig azon államveszélyes alakban, melynek másolatja a syllabus; de hol vagyon azon jezsuita, vagy e társaság közlönye, mely a vatikáni zsinat alatt a csalhatlanságot ostromolta s ne támogatta volna? Bizony nem a szent Lélek hozta létre e tant, hanem — kérdezze meg érsek ur saját római keserű tapasztalatait — a jezsuita elvnek („violenter et fraudulenter“) sanctificált mediumu alkalmazása. És mit mondjunk amaz állításhoz: „Tudvalevő ugyanis, hogy a Németországból kiutasított jezsuiták majdnem mindanyian a délamerikai intézetek élén állanak már, és azonfelül az osztrák-magyarországi jezsuiták főnöke biztosítá a közönséget, hogy a németországi jezsuiták közül egy sem jövend a magyar monarchiába —“

holott a hozzám közel Nagyszombatban a jezsuiták már oly feles számmal vannak, hogy elegendő marhahúst nem kaphatván, szélejkben saját vágóhidjuk van. E szépitgetésnek egyéb célja nincs minthogy a szerzet egész csendben özönölje el hazánkat és azután egyszerre — alkalmas időben — rontsa meg minden erkölcsiséget aláásó probabilismusával, szédelgésteljes mentalis reservatiójával és honáruló infalibilitásával!

Azon kérdésre „ki vonhatja kétségbe a jezsuiták érdemeit?” azt mondom: igaz, hogy ők a „főuri körök lelkészei,” a „főuri gyermekek nevelői”. Ott van kalocsai intézetök. Igen, ők a főuri körökkel foglalkoznak, mert ezek a miveltség elől el nem zárhatók, mint a köznép, a miveltség pedig sokféle; legyen tehát az, ő szeréntök a probabilismus, reservatio mentalis és infallibilitás jezsuita miveltsége; — mert rang, befolyás, gazdagság oly hatalom, mely ellen a köznép majd nem semmit sem tehet, sőt melynek kegyelmétől függ; — és mert ily módon szép jövedelmök van, sok lekötölezettre és hatalmas eszközre tesznek szert. Ellenben a köznép nevelésével ők nem foglalkoznak, mert mennél tudatlanabb a nép, annál vakbuzgóbb katolikus, annál inkább használható céljaik elérésére és annál könnyebben tüzelhető nyers erőszakra. Hogy az önérdek a főuri körökkel szemközt és a nép elhanyagolása érdem-e, sőt inkább nem a hazának végnyomora-e, belátó ember előttfejtetni felesleges! — Azt is mondják, hogy a jezsuitáknak a tudomány körül vannak érdemeik, mert lehetetlen, hogyha nagy tudósok nem volnának, oly nagy hatalomra vergődhetek volna a történelemben. Ha tagadnom kell is, hogy a világi tudományokban kiténtek volna: a theologiában — bevallom, hogy olvasottságuk nagy. De honnan e tudomány? A jezsuiták elve, az ellent saját fegyverével verni meg. Én ismerem némelyiköket és tudom, hogy könyvtáraikban több a prot., mint a r. kath. könyv. Ők sokszor mondták, hogy a protestánsok megcáfolására elegendő — könyveiknek olvasása és valóban pirulnom kellett, midőn rationalista tudósaink műveiből kimutatták a belső hamisságot, az önmeghazudtolást. Jó volna nekünk is jobban ismerni a r. kath. theologiai irodalmat, hogy több és élesebb fegyverünk legyen. Ellenben ők a

prot. hívő theologia fáradoalmas eredményeit kizsákmányolják saját céljukra. Hallgattam (1862) a pozsonyi primás palotában egy jezsuita apologeticus felolvasásait. Igen hatottak. De ha szabad lett volna ama palotában szólnom, kikiáltottam volna a plagiumot. E felolvasások Stirn apologiájának kivonatai voltak, természetesen pikkáns bővítésekkel — mint később kitűnt — csalétkül a fülbegyónás megkedveltetésére. Ami rossz a jezsuitismus tudományában, az az ő sajátja; ami jó, az nagyobbára a protestáns kutatás érdeme. Ahoz a jezsuitismus fegyverei és a mieink nem egyformák. Aki karddal és törrel viv, könnyen győzhet a lovagias vivón. Az ő fegyvereiket mi nem használhatjuk. A jezsuiták roppant befolyásából nem következik, hogy nagy tudósok, hanem sok más, mi éppen nem válik dicséretökre.

Vannak oly félénk kormánypártiak is, kik nem tartják opportunusnak a jezsuita bevándorlás meggátlását. Nagyon furcsa okokat hoznak ők fel. Azt mondják, van honosítási és községi törvényünk. De ha a kormány ezt alkalmazni merné a jezsuitákra, ők volnának az elsők, kik zajt csapnának. Különben itt nem egyénekről, de veszélyes célutársulatról van szó. Mondják továbbá, hogy a szabadság fogalma hozza magával, hogy, ha a prot. lelkészek elítéltetését a gályarabságra (1672.) gyalázatosnak tartjuk, mikép kívánhatjuk azt, hogy a jezsuitákkal most hasonlóan bánjunk? Mintha az izgatók visszautasítása, vagy a titokteljes és államveszélyes jezsuita rend feloszlatása ártatlanul szenvedett gályarabság volna! Azért nem akarjuk, hogy a jezsuita rend gyarapodjék, nehogy előbb-utóbb hasonló gyalázatosság történjék, mint 1672-ben stb. Ha a kormány köteles bennünket megvédeni csalás és rablás, úgy bizonyára probabilismus és reservatio mentalis ellen is. Ne mondják ők, hogy ott van a legnagyobb szabadság, hol mindenki számára készen áll az asyllum, mint például Amerikában. A szabadelvű Amerika mégis kénytelen rend szabályokhoz nyulni a mormonok erkölcstelenségei és a bigott irek rendbontásai s erőszakoskodásai ellen. Azonkívül nagyon bajos felhozni hazánknak Amerikát példányképül. Nálunk a r. kath. egyház igen dus államjavak birtokában van, és ennél fogva neki az államszolgálatá-

ban és nem az államnak az övében kellene állnia. Ott ugyanez egyház nagy részt önkénytes adományokból áll fen, és ennél fogva az államnak semmi egyéb köze hozzá, mint örködni a felett, hogy államveszélyessé ne legyen. Azt tartom, a legkevesebb, a mit kormányunktól kívántunk ez: örködjék a felett, hogy az egyház kezében lévő államjavak oly befolyás alá ne jussanak, mely a tekintélyes számu prot. alattvalók ellen volna intézve és hogy oly jövőendő nemzedék — kivált a főuri körökből — ne növekedjék föl, melynek elve: *malo Hungariam desolatam, quam „haereticam.“* — De más nem is működhetik a jezsuiták ellen mint az állam. Azt tanácsolják: győzzük le őket sajtó útján. Vegyük concrete e tanácsot. A jezsuita befolyás alatt álló Tyrolban, azon tartománygyűlési határozat áll fenn, hogy ott nem — katolikusok birtokot ne szerezhessenek. A sajtó kikelt ez ellen; de a jezsuitákra nézve minden cikk csak falra hányt borsó volt, mialatt e szerzet eléggé gondoskodott arról, hogy ily olvasmányok a nép kezébe ne kerüljenek. Azután tudja-e a sajtó, hogy a jezsuiták igen ügyes szervezetében mi történik? És hogy lehet azt tanácsolni, hogy mi külföldi tagjaikat hazánkban nyílt karokkal fogadjuk, míg ők Tyrolt elzárják előlünk? Azután mintha a jezsuiták tanaikat őszintén nyilvánosságra hoznák! mintha nevelő-intézeteiket homályba nem burkolnák! mintha például, megengednék, hogy predikációikat, melyeket ki nem adnak, stenographirozhatnók! Mig mi ujságcikkeket íránk, addig ők a főuri körökben és az udvaroknál, válogatlan eszközeik, eddigi befolyásuk, igen ügyes organizációjuk folytán oly hatalomra vergődnének, hogy cikkeinkre nézve elmondhatnók róluk: *„ridet hominum insanos conatus.“* mig egy szép reggelen arra ébrednénk, hogy a Hoványi-félék irhatnák a legeszeveszettebb dolgokat, melyeket nekünk mint *noli me tangere*-t tisztelnünk kellene, s hogy oda van a sajtószabadság s olyan tapasztalattal gazdagodnánk, mint az én csekélységem 1863-ban midőn hadi törvényszék elé kerültem azért, mert — egy lapban megemlíteni mertem, hogy az olmützi hercegérseknek méltóztatott bennünket eretnekeknek elnevezni. —

Egyébiránt ezen kormánypártiaknak szól még, mit a jezsuita kérdéshez tartozónak vélel, t. i. pár észrevétel a honi r.

kath. klérust, a napisajtót és az ugynevezett protestáns-egyletet illetőleg.

Eddig azon reményben ringattuk magunkat, hogy a honi kath. klérus sokkal hazafiasabb, mintsem hogy nagyobb részében a jezsuitákkal egy követ fujna. Keserűen ábrándultunk ki! Különösen a fiatalabb klérus majdnem kivétel nélkül ezt mondja: „A jezsuiták és mi egy vagyunk. Ha őket kiűzitek, minket is ki kell űznetek!” Sőt bizonyos megyei bizottságban egyikök így beszélt volna?: „Oh adná Isten, hogy a jezsuiták communismusa mennél inkább elterjedne. Ha igazságos Isten volna, az egyiknek nem lenne 6000 hold földje, míg a másinak csak kettő! . . .” Magát az Istent támadnák meg, csak hogy jezsuitáikat tisztára moshassák. Hanem aethiops non albescit! Külföldi lapok szerint Németország két uj tartományában szörnyű a jezsuiták kiűzetése fölött az elkeseredettség. A „Neue Ev. Kztg.” így kiált fel; „Csak egy nemzedéket kellene még ezen jezsuita légkörben fölnevelni, és pártviszonyaink olyanok lennének, mint Belgiuméi, hol az állam már magával sem bir.” Vajjon jobbak-e e tekintetben ami magyar pártviszonyaink, mint ama jezsuita Eldorádóéi? Ugyan kormánypárti képviselőink nagyobb része kinek kegyelméből ül az országgyűlésében? A klérus kegyelméből, mely a kathedrán és a gyóntatószékben oly hatalmas a fanatizált tömeg felett és mely e célokra oly jelentékeny pénzüsszegekkel rendelkezik. Csak hogy ezen kegyelmet drágán kell megfizetni, azaz, hogy a kormány a klérus ellenében tehetetlen legyen. És az állam saját, az egyház kezeiben levő vagyonából nyeri e kegyelmet! Jól tudja több képviselőnk, hogy ha ujjat huzna a törvényhozás a klérussal, a mostani kormánypárt megbuknék. És utóbb mégis szembeszállni kell vele. De mennél inkább halasztgatják e kényszerűséget, annál méltatlanabb lesz a kormány helyzete és annál hatalmasabb lesz a klerus, kivált ha a hazátlan jezsuiták özönlik el honi földünket. Most is már alig bir a törvényhozás önmagával, hát még akkor! A kormány tépje szét a békókat, melyekbe verve van, míg ráér; — tépje szét, ha bár az első kedvezőtlenül választott országgyűlés felosztatásának drága árán is! Már is tapasztaltuk, hogy a honi klérus csekély kivétellel vallásilag szószékéből fanatizálta a választókat; máris iszonyuan fenyegetőzött némely

pánszláv horvát pap azok ellen, kik magyarpártira szavaznának; a protestánsok kazlai ugy látszik mahólnap lángba borulnak, ha az 1868-iki törvényt nemcsak a papiron akarják birni, hanem annak alapján — horibile dictu! — a specialis r. kath. ünnepeken dolgozni mernek; a megyei bizottságokban már is azzal fenyegetőznek, hogy Magyarországon 8 millió katolikus van ám, kik nem tűrnék csendesen a jezsuiták kiűzetését stb. Nekünk csupa opportunitásból törvényadta jogainkat használatlanul heverni kell hagyunk, vagy a minket megillető jog elhalasztatik, míg a nyers ököljog áll ajtónk előtt! Cselekedni kell, míg a 8 millió r. kath. legnagyobb részében nem jezsuita -- érzelmű! Utóljára nemcsak a klérus, de a r. kath. hívek oly terrorizmust fognak gyakorolni felettünk, mint Irlandban, hol megüzentetik a más pártbelinek mint Sir Thomas Burke-nak, hogy „halotti harangját már meghúzták,“ és hol egy becsületes, r. kath. vallásu bíró elitélvén a: lázító erőszakos vétkeseket, Cullen bíbornok azt mondja vala A világi törvénytörőnek nincs joga a pap magaviselete felett itélni, vagy azt megfeddni, — hanem csak felsőbbjeinek!“ Ez a syllabus alkalmazása, mely szerint ki van véve a klérus az állam hatalma alól, sőt annak fölébe helyezve, egészen a zöld csötörtöki bulla szellemében, melyet 1627. a jezsuiták fénykorában VIII. Orbán pápa akkép szerkesztett, hogy a tengeri rablók, haramiák stb. mellett a protestánsokat is kiátkozzák és a melyben ez áll: „Hasonlókép kirekesztjük és megátkozzuk mindazokat, kik az ő országaikban új a d o k a t, kivéve oly eseteket, melyek nekik jogilag, vagy az apostoli szék különös megengedéséből kedvezményezve vannak, írnak ki vagy azokat szaporitják, avagy követelik, hogy mások írják ki vagy szaporítsák.“ E bulla Péter egyházában Rómában minden zöldcsütörtökön felolvastatik. A csalhatlanság kimondása után püspökeink csak az absolute uralkodó pápa hűbéresei — a haza javaiból. Ugyan mit fog tenni a kormány, ha oly idő következik be, midőn a jezsuita szellemű, az ország közjogával dacoló és a pápa előtt csuszó-mászó klérus oly hatalmas lesz, hogy ezen bullát olvastatni és alkalmaztatni fogja! Micsoda is a klérusnak a honi törvény! A pápai törvény szerint, például, a házasság fel-

bonthatlan. Különben a pápai absolutismusnak kezére dolgozott az ötvenes évek absolutismusa is, mely e tekintetben is, mint sok másban maga alatt vágta a fát. Mennyire haladott azóta a klérus a jezuizmusban! Bölcs kormány nem nézheti közönyösen a legszámosb egyház jövőendő papjainak neveltetését! A többi között nem kizárnia kellene a theol fakultásokat az egyetemekből; de sőt inkább azon lennie, hogy az egyetemi tanszabadság ellensúlyozhassa a semminariumok lelki zsarnokságát. De mit tesz a kormány? A klérus kegyét keresi és fűhöz-fához kapkod.

Erre vonatkozik pár szavam a napi sajtóról Különös érzés támadott bennem, midőn oly lapokat olvasék, melyek az előtt páthosszal hirdették a harcot az ultramontanismus ellen, és most azt vallják, hogy a jezsuiták ellen intézett politika nem opportunus. Sürgetik az absolut vallásszabadságot, de melynek addig értelme nincs, míg a r. kath. egyház az államjavak birtokában van és egy külföldi hatalomnak előbb engedelmeskedik, mint homi felsőbbségének és míg ezen testület nem is anyira egyház, legalább nem önálló nemzeti egyház, mint inkább egy nagyszerű kosmopolita párt; — e vallásszabadságnak értelme addig nincs, míg a zsidóság, elnyerve minden polgári jogot, a mint látszik, ezentul is folyvást csakis zsidóság akarna maradni; s mint organicus kereskedelmi társulat, a zsinagógákban büntetné azokat, kik valamely cikket a megállapított árnál drágábban fizetnek, és mint kosmopolita testület, — a productiv foglalkozást kerülné, csapszékeivel a népet gyűlöletteljesen koldusbotra juttatná és demoralizálná, fiait — hogy megmentse őket a katonai szolgálattól — Romániába szöktetné, a sajtót hatalmába kerítve, börzei eszközévé tenné és keresztyén-ellenes szellemét korszellemnek kiáltva, a napi sajtó, akarva nem akarva, azt mint közvéleményt hangoztatná, — és míg a botrányos „börsenjobber“ operatiók előbb-utóbb az állam-bukást idéznék elő, mint azzal a bankügy jelen szomorú állása elég világosan fenyeget. Míg a törvényhozás, egyrészt a klérusnak bókolva, másrészt a zsidósággal kaczerködve, behozza — például — a „hitvallástalan“ iskolákat, a polgári házasságot, ebből csak a külsőleg hatalmas ultramontanismus és a zsidóság nyer, mely

utóbbi — mint a méltányosság kívánná, — meglehet, hogy mind-
emellett sem veszi föl a közszellemet, hanem megmarad elzárko-
zott, szűkkeblű, önző testületnek. — Miután prot. egyházunkat
több század üldözte, fosztogatta, ignorálta, — a r. katolikust pe-
dig elhalmozta kincscsel, hatalommal, melynek birtokában maig is
van: hogy lehet e két egyház között a versenyt kívánni? És vi-
szont olvastam valahol egy izraelita ezen nyilatkozatát nemzet-
feleiről: „Oly nemzedék neveltetik föl, mely már a gyermekcipők-
ben kéj és pénz, pénz és kéj után sovárog és azután ifjui korától
fogva az arany-borjunak szolgál, betűszerint egyetlen istenét a
mammont tiszteli, Izrael emlékét a gunynak, az egyedül megérde-
melt gunynak és gyűlöletnek kiteszi. Neveljeteik föl továbbá is
zsidókat zsidó vallás nélkül, és lesznek zsidaitok azon
értelemben, melyet a fanatikus gyűlölet e név alá tesz.“ Mit
mondjunk ehhez? csak azt: Neveljeteik fel keresztyéne-
ket keresztyénség nélkül, mint ezt a napisajtó
akarja, és lesznek keresztyéneitek, kik vagy újra
a máglyákat gyujtják meg, vagy erkölcsileg anyira
sülyednek, hogy, mint a börzei jobbak, kéjt és
pénzt, és pénzt és kéjt hajhászva és legfőleg a
külső illemre adva valamit, egyetlen parancsolat
gyanánt csak ezt tekintik: „ne hagyd magad rajta
kapadni!“ — míg e nézet is elavul, hogy még iszo-
nyubbnak engedje oda helyét! Hanem, fájdalom! ezen
iránynak „keresztyének keresztyénség nélkül“ sok oly egyén is
hódol, ki külsőleg a prot. egyháznak tagja, sőt tisztviselője.

Aggályosak ez idők jelei hazánkra nézve. Vak, ki ezt a
jezsuita kérdésből nem látja. Aggaszt ez minket protestansokat,
kiknek e hazán kívül helyünk nincs. Fájdalom, hogy a „protes-
tans egyesület“, nem tudom, utánzásból, viszketegeből, nagyravá-
gyásból, vagy mely szerencsétlen indokból keletkezve, elég köny-
nyelmű volt egyházunkban vizsályt támasztani s minket — hasz-
nosabb munka helyett — polemiákra kényszeríteni, szánakozásra
méltó lévén azon egyház, melynek főfoglalkozása a polémia, —
midőn egy értelemmel küzdenünk kellene a közös ellenség a jezsui-
ták és a radikális, veszélyes hitetlenség ellen. Én nem vagyok a

panasz embere és nincs is szükségünk ilyenekre! De kikben még hiterős őseik vére foly, sorakozzanak atyáink protestantismusának zászlaja alá — míg nem késő!

T Á R C A.

1.

II. Lajos király parancsa Thurzó Elekhez 1521-ből.

Commissio propria Dni regis.

Ludovicus Dei gratia Rex Hungarie et Bohemie etc. fideli nostro magnifico Alexio Thurzó magistro cubiculariorum nostrorum salutem et gratiam. Quia nos religiosos fratres ordinis predicatorum in claustrum Scti Nicolai episcopi in civitate nostra Sebniciensi (igy) fundato degentes, simul cum universis possessionibus bonisque et rebus eorum, justis scilicet et legitimis, in nostram regiam recepimus protectionem et tutelam specialem, viceque et in persona nostra tuicioni vestre commisimus, mandamus igitur vobis ut dictos fratres in omnibus possessionibus rebusque et bonis suis, justis ut prefertur et legitimis, contra quosvis illegitimos impetitores tueri protegereque debeatis, justicia mediante, auctoritate nostra per presentes vobis in hac parte concessa. Aliud ne feceritis, presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Bude in festo visitationis beatissime Marie virginis Anno Dni millesimo quingentesimo vigesimo primo. (P. H.).

K i v ü l: Ludwig khönigh Majestät Mandat an Alexium Turzó wegen der Defension betreffend die Münich hie auf Schembnitz. Anno 1521: (Eredetie Selmech városa levéltárában).

E kir. parancsnak, melyet Hendel Vilmos selmeci ág. vall. ev. pap szívessege közölt velem, olvasásakor önként merül fel a kérdés: ki ellen voltak a selmeci szerzetesek Thurzó Elek által oltalmazandók? E kérdésre nem ad ugyan választ ez okmány: de szintén II. Lajosnak 1524-ben Sopron városához intézett s az 1871-ki „Figyelmező“ 524. l. közölt parancsában előforduló „jam pridem ediximus“ szavak azt sejtetik, hogy Selmechen is a hitujitást pártolta Mária királyné birtokán, már 1521-ben lábra kapott a reformatio s ez ellen kellett a szerzeteseket oltalmazni A védelemnek azon következménye volt, hogy ők csak 1536-ban hagyák oda kolostorukat. (L. Monumenta evang. aug. conf. in Hungaria historica. III. köt. Pest, 1865. 312. l.)

Garády

2.

Sinay Miklós sajátkezű naptárjegyzetei. 1759—1803.

1759. Ultima Martii érkeztem be Madarasra, első bejövalemkor az ekklesiába.

24. Maii. Tiszteletes Szathmári István Uramnál vagynak a következő könyveim:

1. Volle: De verbis mediis. 8°.

2. Horvath: Lineamenta historiae Litterar. Hungariae. 4°.

Tiszteletes Varjas Uramnál: Pomey: Dictionar. Gallico-germ. latin. 4°.

Oktob. 18. E napon adtam 13 aranyakat hollandusokat T. Szappanos Mihály Urnak, hogy Bécsbe transportaltassa Rotterdamban azoknak a kalmároknak, a kiknél az én könyveim vagynak, t. i. Schlem és Weimár Uraiméknak.

1760. A prima Aprilis ad 21 junii a salariumumban vettem fel 100 vonás.

Die 15. Aprilis indultam ki Madaraszról és 16. érkeztem be Debreczenbe hivatalomra.

1760. Die 29. aprilis recitavi sermonem inauguralem in frequenti Auditorio majore.

1762. I-ma januarii Tek. Domokos Márton Uram birónak megtétetett. Tiszt. Superintendens Vecsei János Uram felette tanított ex Proverb. 16, 10. 12.

Die 12. Januarii irtam Szappanos Mihály Uramnak Trajectumba az adósságom megvétele felől, a mely még Soos Mihály Uramnál 139 belga forint. Irtam ugyanakkor Schroeder Uramnak is Gröningába.

Expedivi literas ad nobil. Juvenem Andr. Lehotzki pro emendis mihi Tyrnaviae libris, pro Kazy Historia, vitis Palatinor, et Eszterházi; misi 4 fl. R. et 20 k.

Die 30 januarii irtam Bécsbe Szondi és Lukácsi Uraiméknak, különb különb dolgok felől, mind privatum mind publicumok felől Ugyanazon nap irtam Regensburgba Gause kalmár becsületes emberhez, hogy a Duna megengedvén, szállítsa mindjárt a könyveimet Bécsbe, committáltam pedig Montag Bibliopolának könyveket, hogy vegyen számomra.

1762. Die 2. Febr. irtam Vecsei Sámuel Uramnak Tigurumba és egyszersmind Lavater Uramnak.

Die 7. Februar hallottuk először, hogy a rézpénz leérkezett már

hozzánk és hogy a Soos Ur házánál szekerekkel van. Ugyan mi lesz ennek a kimenetele?

Die 23. Februarii küldöttem postán 14 aranyat Szondi István agens Uram deákja kezébe, hogy ládámat szabadítsák Regensburgba. A franko vólt 1 fl. R. et 4 kr.

Die 9. Martii in pretio Operum Ciceronis exsolvi Do Bibliothecario fl. Traet. 4.

Die 18. Aprilis. Telegdi Péter Urnak adtam 5 fl. vonásul a már bekötött könyvek fejében.

11. Maii vettem első levelét Emeritus Kapitány Székely Sámuel Uramnak Eperjesről, melylyel válaszol az enyimre, melyet a felsőbb napokban irtam vala hozzá Eperjesre és kértem vala, hogy levélbeli correspondentiank legyen, de Historia Reformationis Hungariae Ez szép levél, és mik vagynak keze alatt, sokakat megir és igéri, hogy közleni fogja velem.

1762. 8-a Junii et sequenti habitus fuit heic Debrecini Conventus Deputatorum venerabilium Tractuum totius superintendentiae pro venerabili Tractu Szabolcs Cl. D. Herczegszőlősi senior; pro Békiesi Cl. G. Szikszai Tractus Notar. quia Cl. Senior Michael Füredi graviter aegrotavit; pro Bihariensi Cl. Steph Kaszap Senior, pro Bereghiensi Cl. D. Kömlődi Senior, pro Maramarosiensi Bodoki Senior, pro Érmellyékiensi Cl. D. Derecskei, pro Debrecinensi Cl. Franc. Tatai. Cl. Johann. Vecsei aegrotabat, et Ratio deputationis huius fuit, ut, quod proiectum de idea visitationis annuae seniorum ex mandato Superintendentiae elaboraverant Triumviri Cl. D. Franciscus Tatai, pastor debrecinensis, et Stephanus P. Szathmári et Stephanus Hatvani professores; illud praelegeretur publice, examinaretur et per suffragia sungulorum an valere deberet v. minus, discuteretur. Disputata sunt multa hac occasione et quis quo esset ingenio et qualia foveret principia, cognitum fuit. Limitata sunt multa, reiectae vero sunt duae propositiones. Ne ordinare senior aliquis posset, sed solus superintendens, salva tamen censura a senioribus iterato instituenda, hoc magna vehementia oppugnata vicit tamen per suffragia. Extradabitur per Superintendentem Senioribus.

1762. Die 7. Augusti hallottuk meg, a podoliai generalis Crypio Consiliariusához írott információjából, hogy 80,000 tatár Magyarországra ki akarna ütni; Móldván akart volna ugyan keresztül jőni, de az penzel ötöt másfele elfordítván, Podolianak akarna jőni, onnan Magyarországnak per Marmaliam. Ő igérte, hogy ellene fog állani.

1762. Die 21. Aug. Bécsbe Lutz János Uramhoz küldöttem 58 Rhenes forintot, hogy azon Nagy Sámuel Ur vásároljon nekem könyveket.

Az igazság Paisa a bibliothecaban numero 320. a D. Csernak maga mondja.

Szept. 26 NB. A Coetus számára veendő könyvek dolgában Nagy Sámuel Uramhoz hétszer irtam levelet és vettem reá háromszor választ, koe a 4 Crucifer. teszen 20 kr.

Bernardinak irtam háromszor, vettem válaszát kétszer. koe a 4 kr. facit etiam 20 kr.

Die 19. Octobris vettem kezemhez az utolsó könyves ládámat Kardszagról; a másikat pedig egy héttel az előtt T. Vecsei István Uram által. Ideje volt már valahára nekik haza jöni.

1762. Die Nov. 24. Tiszt. Szathmári István Uramnál vagnak ezek a könyveim:

Jurieu Preservatif contre le changement de la Religion in 12-ma. Bibliotheque Vinner selle clerici I. Tomus.

Brucis contre l' Exposition de foy de Mr. Condom in 12-mo.

Scherlock, Whitby: De aeterna filii Dei divinitate.

Scherlock, Preservatif contre le papisme.

Buddei Miscellanea in 2 Volum. in 4-o

Addiem 3. Decembris Bonyhai Sámuelné asszonyomnak a könyveim beköttetése áraban adtam 7 vonás forintokat. Ezelőtt pedig a fiának, mikor haza hozta volt a könyveket, adtam volt 5 vonás forintot És így lefizettem 12. v. forintot.

Die 23. decembris Reggeli 5 órakor született egy kis leánykánk, kinek Mária nevet adni szándékozunk.

Die 28. dec. A. 1762. kereszteltetett meg a kis leányunk Mária a nagy templomban, Tiszt. Tatai Ferenc uram által. A keresztatyák és anyák voltak Tiszt Szathmári István ur és Szemeréné asszonyom, T. Varjas János uram az asszonynyal együtt, Domokos Lajos Notarius uram az asszonynyal együtt.

1763. Legelső napján ez esztendőnek halt meg Tiszt. nagy emlékezetű Superintendens Vecsei János Uram, délután 8 és 9 óra között, a temetése határozatott második nap a consistoriumban ezen hónapnak 7-dik napjára, és hogy a test kísértessék bé a kis templomba s ott a cathedrabel tétetődjék felette két predikatio, és hogy kivitelekor a harangok meghuzassanak. Megvállik: ha nem lészen-é valaki elbontója ennek a határozásnak!

Die 13. apr. Liturgia ecclesiae Anglicanae a M. D. Fr. Tatai petita est.

Két recognitiót adtam arrul, hogy Tiszt. Kelemen Péterné Asszonyomnak haza küldöm Nádasdra a M. G-mot vagy kánikulában vagy azután.

1763. Die 24. apr. In Epistolam ad Coloss. Cap. III. Conciones Dallaei tradidi ad legendum D. Cl. Steph Mátyus.

Turretini (Alph.) Comm. in Epist. ad Romanos D. Székely Togato.

Die 7. Maii Dus András Notarius Uramnak ki adtam olvasni Orokcsi Origoit; az innepután tartozik vissza adni.

Die 28. junii lett Komáromban és a Szomszéd vármegyékben az a földindulás, a melyről irt siralmasan Cseppán János Uram Tiszt Hatvani István Uramnak.

Generalis instatiara felséges Asszonyunkhoz Pozsonybul indultak fel Deputatusok die 16. Julii. A mi Superintendentiánké Tek. Báji Patai Sámuel Ur.

Scherlock Preservatióját kölcsön olvasni adtam Tiszt. Szathmári István Uramnak d. 18. Julii. A. 1763.

1763 Die 17. Julii bőjtöltünk először közönségesen az egész eklézsiával együtt, részserint hogy hálákat adjunk, hogy Isten bennünket megőrzött a földindulástul és részserint, hogy ezután őrizzen meg, könyörögjünk.

Die 15. Aug. vette el Gróf Károlyi Antal a suábok számára az erdői reformátusok templomát. Quis tandem erit finis nostrorum malorum?

Possert: De regimine et Chrysostomi: De sacerdotio Tiszt. Szathmári István Uramnak küldöttem által ad legendum.

Die 25. Sept. A consistorumban T. Superintendens Uram adhortatiójára meghatározottatott, hogy bőtöljön ez az eklézsia vasárnaponként közönséges okért, ezért, mivel minden jelek arra mutatnak, hogy ebben az időben végképen kiakarnak bennünket szakgatni a pápisták. Elüzé szemei elől Felséges Királyi Asszonyunk követenket, a kik instálni akartak volna nomine Ecclesiarum. Veszik a templomokat minden felé. Collegiumunknak is mi leszen dolga az investigatio eránt: igen kétséges. Mi professorok magunk is fogunk néha szolgálni.

Die Nov. 1. Tiszt. Hatvani István Uramnak küldöttem olvasni Manger Angulus Gramatikáját és Koles Dictionariumát.

Die 12. Octobris irtam először levelet Tiszt. Bod Péter Uramnak Magyar — Igenre, melyben tudakozódtam némely magyar országi eklézsiákra tartozó dolgokról. Ezután állott fel a mutua correspondentia.

Die 24. Nov. D. Hétzei commodavi Lactantii Institutiones Divinas.

1764. Die 1. Januarii. Tiszt. Lovasi József szeghalmi Predikátor Urnak adtam olvasni ezeket a könyveket:

Sibellii Catechizat. 3 Vol. Calvinum in Psalmos. Rudolphi Catechesin.

1764. Die 19. Januarii kezdettem el az universalis historiát Of-

ferhaus Compendiumát vevén fel, a kire praelegaljak, minek utánna az új historiát elvégeztem volna, melyet senki nem tanított.

1764. Die 3. Apr. Meghólt Istenesen jó emlékezetű Domokos Márton Uram, die 3-dik Aprilis, tizenegyed fél óraker, délelőtt. Lésszen a temetése die 6. Aprilis. Kezdődik 1 óraker; az Actorok lesznek: Tiszt. Tatai Ferenc Sup. és Szathmári István prof. uraimék.

Die 2-da Aprilis mentünk le négyen Professorok szegény Biró Domokos Márton Uramhoz, hogy megköszönjük a Collégiumhoz való hűségét és engedelmet kérünk, ha miben véthettünk volna. Felelt animo praesenti és viszont mi tőlünk is bocsánatot kérvén, adhortált bennünket, hogy el ne hagyjuk a Collegiumot!

Die 6. Maii. Notar. Domokos Lajos Urnak által küldöttem két Keneseiana Fundationalist a collegiumét, de 5 millibus. Redendae illae erunt. Vissza küldötte.

1764. Die 18. Maii estyéli 9 óraker született kicsiny fiu gyermekünk, kit a jövő csütörtökön szándékozunk megkeresztelni Gábor nevet adván neki. Keresztatyjai és anyjai lesznek: Senior Tiszt. Debreceni János Ur és az Assz. N. Komáromi György Ur és az Assz. Kazai Sámuel Ur és az Assz.

Die 22. Maii. A scotziai és hiberniai alamisna kérés meghatároztatott.

Die 25. Junii vala a rettenetes nagy tűz nálunk; kezdődött egy óraker délután mesterutcai csapszékkel általellenben való kovácsvéhen, és tartott öt óráig. Megégett 109 ház, lakoknak való házak pedig numero 13. Ad diem 1. julii publikáltatni fognak.

Die 29. Junii estveli 6 óraker megütötte az Isten nyila a kis auditoriumot épen azon a napon, melyen ezelőtt hét esztendővel ugyan ott megütötte volt, de nagyobb kárral.

Die 6. Julii az országon keresztül ment az égi tűz-hullás, sok károkat tett, azt mi is gyászoljuk.

1764. Die 12. Aug. Mischenbrock Institutioit a D. Borizának.

1764. Die 12. Octobris. vettük a péterfiai kerten való szőlőnk mellé a másik darab szőlőt, néha Tiszt. Szilágyi István Uram successoról, mely áll 32 sorokból. Az árra 310 magyar forint.

Die 26. Octobris a Szegény Samuel Somodit a német quartellyos katona gyilkosul agyonlőtte. Eltemettetik die 28. 2 óraker.

Novemb. A pozsonyi most is tartó diétan adta elő magát anonymus egy irás, kiknek a neve: vexatio dat intellectum. Ez a Kollár könyvére felel és határt igyekezik vetni a királyi hatalomnak.

Die 18. Dec. Derecskére kimenetelemért a szekeresnek fizettem 5 máriást 1 petákot, mely menetelen azért volt, hogy a Galgóti telek továbbra való árendálásáért Atyám Uram képében az Administrator Urral

traktáljak. A minthogy anyira is concertáltuk a dolgot, hogy az Instantia ideájában is, melyet fel fogunk küldeni Ő Herczegségének, megegyeztünk Die 18. Decembris.

NB. T. P a n d i J á n o s komám uramnak irtam Pozsonyba a Diaetára d.

25. Decembris nagy momentumu dologban.

1765. Die 1. Januarii. Tek. S z e r e m l e y S á m u e l Uram tevődött birónak. Deus bene vertat!

NB. Az egész ősztől fogva semmi fagy nem volt: hanem majd szüntelen való esőzések, félnek a consequentiájától, a levegő ég megvesztegettetésétől.

Die 5. Januarii küldöttem fel az atyám Uram Instantiáját két exemplárban, Ő Herczegségének és Jeszenák János Uramnak Pozsonyban. Fizettem a postának pro franco tutto 56 krt.

NB. Ifju L e h o c k y A n d r á s Uramnak invialtam, hogy kezéhez adja Director Uramnak

1765. Die 12. februar irtam Agens Nagy S á m u e l Uramnak, materiában, melyben P a n d i Uramnak die 25. december. 1764

Csak tart a lágy idő, fagy nélkül; a sár rendkívüli való.

Die 4. Martii kimenvén Derecskére a telek eránt való contractus irására: Tek Administrator uramnak egy kevés honoráriumot 6 máriás és 3 garas árrát vittem.

Die 8. Maii vólt examenem a trienisekkel ex Offerhaussii Historiae libro Cap. IV et VI. ex Cebete Thebano et Minucii Felicis C. 32.

Die 5. 6 et 7. Junii vala a superintendentiának itt ülése. Die 6 tettek a V. tractusról ítéletet. Novo et inusitato exemplo meg voxoltatták a s a e c u l a r i s u r a k a t, obtrudalván azzal magokat.

1765. Die 8 Junii Derecskére kimentem vonó lovakat fogadván 5 máriásokon. Vittünk az Administrator Urnak egy kevés honorariumot, mely volt 3 máriás árra.

Die 10. Junii ugyanott Derecskén az böcsühöz hozzá nem állhatván, amicabilis transactio utján kifizettem a K a s z a I s t v á n successorit a Galgóci nemes telekről, ezen specificatio szerint a magam tulajdon pénzemből:

- 1.) A Galgóci telken való 285 M. F. 72 d.
- 2.) A malomért és appertinentia 110 V. forint.
- 3.) A sorvadt házért — — — — — 20 v. frt.

Die 25. Junii. Tíz és tizenegy óra közt halt meg délelőtt Tiszt. T a t a i F e r e n c debreceni predikátor és Superintendens Uram; fog temettetni két predikációval die 27. Junii, egy órákor kezdődván sollemnitas.

Tiszt. Mátyus István Uram elkérte olvasni Rapin Thorvast de Thorpensibus et Whigiensibus.

1765. Die 9. Augusti adtunk bé mi professorok a Tek. Nemes Tanácsnak Ő Felségéhez dirigált instantiákat a felől, hogy a fiscalis actiot, melyet a deákok kánikullára való kiküldetésekért parancsolt volt ellenünk tétetni, relaxálja és az ususban hagyjon meg benünket. Az instantia megkészítése sok munkában áll, mind a négyen összevetett erővel dolgoztuk ki. Mi leszen az effectusa nem tudjuk.

Die 13. augusti celebrata fuit Deputatio superintendentialis, in qua in supererintendentem electus fuit Rev. ac Cl. D. Samuel Szilágyi, Pastor Ecclesiae, Szathmariensis. Quomodo per Dominos Saeculares quosdam, quondam venerabiles Tractus dispositi fuerint ut suffragia sua in memoratum munc statim Virum mitterent, narrant fuse domini quidam pastores extranei. In ipso conventu factum est, quod nunquam ab hominum quidem memoria evenerat, ut domini saeculares tabulae adsidentes, post RR. DD. seniores suffragia sua darent electiva et ultimum D. P. Mihál Dobozý saecularis curator, collegam suum eundem Cl. D. Superintendem appellaret. O tempora! o mores!

1769. Die 4. April. Vettem fel fine transmissionis Viennam Tisz. Marjai Albert Uram számára 30 v. forintokat ő kegyelme édes atyjától, tiszt. Cantor Marjai Pál Uramtól. Felküldöttem 9. maii.

Die 21. April. Senator és kurator Szilágyi Mihály Uramat temettük. Megholt die 19. April 80 esztendőskorában.

Die 28. Apr. Agens Nagy Sámuel Uram könyvei árából administralt Bibliothecar. Milesz József Uram kezemhez 87 M. forintot s 70 pénzt.

Die 2. Maii vólt examenem a trienisekkel ex libro III. Comp. Offerhaussii. Cap. 13. Geographia vetere et explicatione philologica Lucae Cap. 8. v. 36 et seqq.

1769. Die 9. Maii küldöttem fel Bécsbe Agens Nagy Sámuel Uram kezéhez 427 Rh. Flor. 52 xr.

Die 6. Junii. Meghalván, eltemettetett T. Csécsi János Uram néhai pataki professor, több 80 esztendőskoránál. Megtiszteltetett a temetsége még a Jezsuitáktól és az oroszoktól is, a kik eltemetésekor nékie harangoztattak.

Die 28. Julii az Agens Nagy Sámuel Uram és a Menyhart Miklós Uram leveleért fizettem a postának 13 kr.

Die 29. Pestre Gerh Maushoz irt levélért fizettem 8 kr.

Die 1 Aug. Takács Uramtól vett levélért 8 kr.

Die 5. Aug. est terminus a D. Adamo Takács pro terminanda replica constitutus. De elhaladt ad diem 20 Aug. Factum est nihil.

Die 18. Augusztii Pestre Maushoz a Documentumnak expedíaltatásáért küldöttem 5 Rh. Fl. — Agens Nagy Sámuel Uramnak Bécsbe küldöttem 5 k. arany kettejét pro mandato promotorio, hármát volt és lejendő szolgálatjáért.

1769. Die 20. Aug. Egy koncz papirossat a Documentumoknak vettem 28 kr.

Die 9. Septembris Takács Uramnak Munkácsra a Replica siettetéséért és Melecki Uramnak Pestre a dokumentum felkereséért írtam s fizettem a postának 8 kr.

Die 20. oct. Csernák László Uram számára felvettem 10 H. aranyat T. Tatai András Uramtól.

Die 21. oct. Gönyüi Gábor Uramnak előre könyvek kötésére feladtam 6 Rh. forintot, ismét 2 Rh. forintot, ismét 2 Rh. forintot, azután mindent kifizettem.

Die 15. Nov. holt meg a mi kedves fiucskánk Sinai Dániel, déllyesti egy és két óra közt torok fájásban és annak sequelaiban, die 16. temettetett el 2 órakor délután. Tanított felette Tiszt. Szilágyi Sámuel Superintendens Uram ex Lucae 18: 15. 16. 17. Óh fájdalom keserű siralom!

1769. Die 22. Novemb. Meleszki Uram utjára Szikszóra adtam 6 Rh. forintot. — 9. Novebris a Kassára menő levélért adtam 16 krt.

Die 28. November a Váradra ment levélért 4 kr.

1772. Die 17. Januarii Per dominum Rudolphum Negotiatorem misi ad manus D. Andreae Paxi Posonii agentis 53 Fl. Rh. et 40 kferos. Ex illis 41 Floreni Rh. erunt Rev. D. Csernák in Belgio tradendi cum 40 kferis 12 vero Rh. Floreni residui Viennae in Librorum emtione impendendi.

NB. Die 26. Januarii estve érkeztem haza N.-Váradról, a hová mentem volt N. ipam Uram procesussusznak promoveálására.

1772. Die 21. Martii. D. Valentino Lévai dedi utendos sequentes libros:

1.) Basnage, Histoire Universel.

2.) La Crose, Histoire Universel.

Die 16. Augusti érkeztem meg Nagy-Váradról, a hol 29-dik napjától fogva Juliusnak az Ipam Uram részéről folyó finalis replikájának elkészítésében munkalkodtam. Bétettük a replicat die 15. Augusti. Bene vertat!

1773. Die 23. Januarii Viennam misi ex proprio Fl. Rh. 3 = tres pro emendis libris.

Die 25. Januarii. E mai nap keresztelték meg Juliánna nevű kis leánykánkat, ki született die 18. januarii reggeli 6 órakor. Keresztatyjai s keresztanyjai voltak: Tiszt. Hunyadi Ferenc Uram s az

asszony, Nemz. Szőke János Uram s az asszony Ismét az asszony Nyéki Istvánné asszonyom. Keresztelő predikátor pedig volt Tisz. Martosi Imre Ur.

1773. Die 1 Martii. Gönyői Gábor Uramnak adtam 2 körm. aranyat, melyből 7 Rh. forint és 10 garas esett a békötött könyvek áraban, a többiit jövődre fogja ledolgozni.

Die 27. April. Koss János emeritus senior Uram kezébe adtam 29 Rh. forintot és 48 krt, magam pénzét, melyet ő kegyelme Ágens Nagy Sámuel Uram kezébe szolgáltatson, hogy számomra könyvek vétetődjenek rajta. A Bibliotheka számára valót vitt el ő kegyelme 30 Rh. forintot, Bibliothecarius Ercei Dániel Ur keze alól, ugyanakkor.

Die 1. Maii. Küldöttem in negotio librorum Collegii levelet Kolmán bibliopolához Stetinbe. Posta pénz 8 kr.

Die 5. Maii. Méltóságos Gróf Forgács Miklós Ur ő Nagysága commissariusnak váratik ez napra a városban, de nem jött el

1773. Die 17. Maii. Advocatus Vadászi László Uram küldött a kezemhez Ágens Nagy Sámuel Uram számára 25 v. forintot. NB. Már felküldöttem in 8-bris.

Die 4. Junii. Méltós. Gróf Forgács Miklós királyi Commissarius Ur ő Nagysága a városba beérkezett estvéli nyolc óra tájban

Die 6. Junii. Köszöntésére ment ő Nagyságának a két féle collegatusból egy egy személy.

Die 24. Julii. D. Illyés commodavi Turetini Histor. Eccles.

Die 26. Julii. Érkeztem bé Munkácsra Bereg Vármegyébe, a hová mentem volt, hogy advocatus Takács János Urammal az Conclusiva Replica feltételében munkálkodjam. De hiában lett utam; mert Takács Uram nagyobb dolgai miatt nem érkezhett dolgozni, halasztotta két hét múlva. Én ekkor megláttam mind a munkácsi erős várat, mind Oroszvégen a Basiliká clastromát, melyet most új épületekkel ékesített Rácz Demeter Ur a Gróf Károlyi Antal ő excellentiája plenipotentiarius. Voltam ugyanekkor Beregszászban et spectavi rudera templi et monasterii antiquorum.

1773. Die 22. Augusti. Nehéz betegségem kezdete.

Die oct. 8. Ágens Nagy Sámuel Uramnak megküldöttem a 24 v. forintot, melyről odafel.

Die 10. Octob. Nagy betegségemből fellábbadozván, ma mentem először a templomba; de az után is kilelt a hideg.

Die 6. Decemb. Gönyői Gábor Compactornak 3 rendbeli könyvek kötéseért fizettem 14. 64 d.

(Folytatása következik.)

A debreceni ref. főiskola könyvtárában lévő eredetiekből, közli

Rác Károly.

Méliusz Péter születése helyéről és évéről.

A történetírók s általában az irodalmi közvélemény által határozottan elfogadott nézet az, hogy Méliusz Péter Horhiban, Somogy-megyében született. Hiszen maga Méliusz írja saját nevét így: „Somogyi Péter, mester“, továbbá így: „Mélius avagy Ihász Péter, somogyi fiu de Horhi“. Láttuk továbbá, hogy azon okiratban is, mely az Aran Tamás eretnekségéről szól s melyet e folyóirat jelen évi első füzetében közlénk, egyenesen Méliusz az, aki így neveztetik meg: „Somogyi Péter pap, püspök“.

Ámde két Horhi vetélkedik Méliuszunk bölcsőjéért. Az egyik Somogy, a másik ma már Tolnamegyében van, de épen Somogymegye határánál. Mindkettőről emlékezik Szakácsi Csorba József, orvos dr. magyar akadémiai tag s előbb Somogyvármegye főorvosa, „Somogy vármegye ismertetése“ című, Pesten, 1857-ben megjelent művében, amidőn a mezővárosok, helységek, puszták egyenkénti s betűrendben való leírása folytán, a 163-dik lapon, szóról szóra ezt mondja:

„Horollya, Horhi, v. Orhya, pusztá, területe erdőség, Szigethez közel; hajdan helység volt s a híres Méliusz vagy Juhász Péter reformátor és debreceni predikátor itt született. Van még Horhi pusztá V. Hidvég mellett, most Tolnamegyéhez csatolva s vannak kik Méliusz születését itt keresik“.

S valóban a folyó évi márczius hó 20-dikán, Tolnamegyéből, Felső-Nyékről, ottani református lelkész társunk ifju Papp Sámuel ur, igen szives és bizalmas soraiban ezt írja nekem a többek közt:

„Méliusz vagy Juhász Péter utódai itt nálunk laknak. Én vagyok az a szerencsés, akinek egyházához tartozik ama nevezetes hely Horhi, hol Juhász Péter született. A falu ugyan elpusztult, de helye s maradványai mutatják, hogy ott falu volt; amit most is Horhi ároknak hívnak. Hogy itt volt Horhi falu, azt bizton merem állítani; ezt mutatja a helységünkben lévő sok Juhász család is.“ stb. stb.

Amint a mult évi „Figyelmező“ 535-dik lapján látható, én is az itt emlegetett s ma már Tolnamegyei Horhit, és csak is egyedül ezt tartám Méliusz születése helyének, mert a Csorba említett művének idézett pontját még akkor nem leltem fel, s az általam eleinte megtekintett földirati források somogy megyei Horhiról, mint ma már létezőről épen nem szólnak, hanem csupán a Tolnamegyeiről. Fellelvén azonban a Csorba művében az idézett pontot, lehetetlen volt azt ignorálnom, miután az, már egyenesen somogy vármegyei Horhiról szól s ezt említi fel

első sorban Méliusz születése helyéül, és pedig felemlíti oly ref. vallású s tudományosan művelt egyén, aki Somogymegyében éveken, sőt évtizedeken keresztül lakott.

Olvasva a Papp Sámuel ur becses levelét, tüstént kedvem jött megtekinteni a Fényes Elek Geographiai szótárában (Pest 1851.) Felső Nyéket, s ime e név alatt, a többek közt a következő ösmertető sorokat találtam:

„Felső Nyék, magyar falu Tolnavármegyében, a somogyi, veszprémi s tolnai határok összejövetelénél, a Sio vize mellett . . . Egy délre eső hegycsucs ormán láthatni valami régi vár omladékait, melyet hajdan Dombay Pál birt a körül fekvő vidékkel együtt. Végre, közvélemény szerint az idetartozó Horhi pusztán született Juhász Péter első debreceni superintendens 1515-ben, s így Horhi még akkor falu volt s melynek némely maradványai s elhagyott pincéi, most is szemlélhetők.“

Ugyanezeket írja Fényes már 1836-ban megjelent nagy művében is: Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. Első kötet. Pest, 1836. 331. lap. A Csorba által említett s állítólag Szigetvár mellett eső Horhit pedig Fényesnek sem egyik sem másik művében nem találom, sőt nem látom azt, a most általam megtekinthetett többi földrajzi művekben és terjedelmes földabroszokban sem.

Mindezek alapján nem lenne csuda, ha már most is, Csorbát elhagyva, egyenesen Fényes mellé állanánk a Méliusz Péter szülő hazájára nézve. Az, hogy ma már nem Somogy, hanem Tolnamegyében találjuk az egyik Horhit, egyáltalában vissza nem riaszthat senkit, mert hiszen maga a somogyi határokkal való közvetlen szomszédság mutatja, hogy e hely nagyon könnyen tartozhatott valaha Somogymegyéhez. Egyébiránt ne felejtjük, hogy a Méliusz korában s még jóval később is, a Somogy és Somogyság kifejezés nem csupán a politikai felosztás szerinti Somogy vármegyét jelentette, hanem bizonyynyal egy annál nagyobb terjedelmű egész vidéket, oly formán mint ma is például a Nyírség és Szilágy-ság.—Csekély véleményem szerint mind a három vidék, erdőségtől (nyír-fa, szil-fa, som-fa erdőtől), tehát a honfoglaláskori természeti körülményektől, nempedig vármegyei, vagy más efféle politikai felosztástól veszi nevezetét. Egyébiránt maga Méliusz is sohasem írja magát Somogyvármegyének, vagy Somogymegyének, hanem egyszerűen csak Somogyinak.

A születéshelynél előttem nagyobb érdekű a Fényestől idézett pontban az, hogy a Méliusz születési évéül egyenesen 1515 azaz: ezeröttszázötvenöt említették, s ez én előttem sokkal inkább elfogadható, mint 1536.

Fényes azonban egy szóval sem említi, hogy miféle forrásból merítette ő a maga adatait, s különösen a születési évet, de mindemellett is fel kell felőle tennünk, hogy nem pusztá képzeletből, hanem pozitív forrásból merített. Én részemről most, az ügyet tovább nem nyomozhatom; nem tekinthetem meg pl. Vályi földrajzi művét s az illető római kath. püspökség Fényes által használhatott schematismusait, valamint más, rejtettebb forrásokat sem.

Bátor vagyok az ügyet mind általában a történet nyomozók, mind különösen a somogyi és tolnai t. lelkészársak szives figyelmébe ajánlani.

Szerkesztő.

Egyházi krónika.

Németország. Az egyházügyi törvénytervek. — Protestánsok egylete. — Mäder halála.

Azon nagyfontosságú egyházügyi törvénytervek, melyeknek tartalmát mi is részletesen ösmertetők, a porosz képviselő házon már keresztülmentek és pedig oly módosításokkal, melyek azok fulánkját némi részben elvették. Hogy ezen törvénytervek valóban a jezsuitizmus és ultramontanizmus által provokáltattak s azok ellen vannak intézve, azt az öreg porosz királynak eme közelebbi nyilatkozata is mutatja: „Nem türhetem el, hogy Poroszországot is Rómából kormányozzák.“ Mindemellett is számos protestáns lelkészek vannak, akik nagy fanatizmussal izgatnak a törvény terv ellen. Ilyenek különösen Hannover és Posen lelkészei. Ezek közül többen oly tulzásig mentek, hogy még a király — illetőleg császár születése napján való szokásos templomi ünnepélyes szolgálatot is megtagadták. Egyébiránt a rajna-wesztfáliai zsinat is ünnepélyesen kifejezte, hogy a törvényterv ügyében, az egyházi hatóságok előleges kihallgattatását megvárta volna. — Az ultramontanok nagy sikerrel izgatnak; a közelebbi időben a parlament számára több pótválasztásnál ők győztek. Még Északamerikából is jött, természetesen csak az ottani római katolikusok részéről ünnepélyes nyilatkozat a porosz kormány egyházügyi politikája ellen.

Midőn legközelebb a porosz felső házban az említett törvényterv felett folyt a vita, miként Bismark úgy Roon hires general, hadügyi író és miniszter is a terv mellett beszélt. Az utóbbi azon véleményt cáfolván, hogy a törvénytervnek egy igaz evangélikus ember sem barátja, a többek közt ezt is mondá beszéde folyamán: „nem csak a Protestantenvereintagjai, hanem rendes (jeles, derék) emberek is mellette nyilatkoztak a tervnek.“ Ezt persze a protestantenvereinlerek nagyon rossz neven vették. Egyébiránt, hogy ezeknek ügye miként állhat a német protestánsok előtt, azt nem csak a megüresült heidelbergi templomok s theologiai tantermek mutatják, hanem azon tény is igazolja, hogy a német prot. egyesület szellemében és érdekében Schenkel által kiadott, különben a maga nemében jeles és kitünőleg szerkesztett „Allgemeine kirchliche Zeitschrift“nek, a múlt év végén, részvéthiány miatt meg kellett szünnie. Midőn pedig a nevezett egyesület, a

mult hóban, Pfalzban az ő Kanahánjában, alapíttatásának emlékére ült ünnepet, a vele rokonszenvező lapok igen keserűen panaszolkodtak a közönség részvétének nagyon csekély volta felett.

A strassburgi ref. egyház egyik kitűnő, buzgó lelkésze s az ottani egyházi tanács elnöke, a theologiai s neveléstani műveiről is dicséretesen ösmert M ä d e r Á d á m, akiről e folyóiratban is többször vala említés, a jelen év elején hunyt el élete 80-dik s lelkészi szolgálatának 57-dik évében. Rendkívül szorgalmas, buzgó és önzéstelen lelkész volt. Midőn 50 éves lelkészi jubiléuma alkalmával igen gazdag pénzajándékkal lepték meg, nem fogadta azt el, hanem kérte, hogy legyen abból alapítvány szegény református theológus ifjak számára. Theologiai álláspontját mutatja a többek közt jubiléumi egyházi beszéde. Ebben ezt is mondja: „En örömmel vagyok a Krisztussal s óhajtom, hogy ezen öröm, a megfeszített és feltámadott Krisztusba vetett hitnek erejéről győzzön meg titeket, és képesítsen arra, hogy ama nemes harcot megharcoljátok az örök életért.” Sokszor keserűen s nagy felindulással panaszolkodott az ugynevezett liberal theologiai irányzat ellen, mely ő szerinte nem egyéb, mint bibliai formulákba öltözött materializmus. Még halála előtt 14 nappal is, midőn ágya körül lévő barátai, az egyház szomorú helyzetéről beszéltek, tördelt hangokon így szólott: „bizony szomorító ez; de ami engem leginkább busít és felindít, az azon lelkészek könyelműsége és közönyössége, akik ezen hitetlenséget maguk terjesztik és predikálják. Ezek szelet vetnek s vihart fognak aratni.”

Helvétzia. — A pápai csalhatatlanság következményei. — Hyacint atya. — Neuchateli protestans liberalismus.

Helvétzia római katolikus egyháza vagy inkább csak papjai s az ottani államhatóságok között a pápai csalhatatlanság s azzal rokon tulzások miatt oly rendkívüli ingerült surlódás és zűrzavar támadt, hogy azt nyomról nyomra világosan rajzolni, ami szűk térünkön állig lehetséges. Most, csak a következők szolgáljanak némi tájékoztatásul. — A genfi római katolikus lelkész Mermillod, a jezsuiták egyik hű tanítványa, hatályos népszónok, s általában feltűnő jelenség s oly ügyes ultramontan egyéniség, aki a legádázabb demagogokkal is szívesen lépett szövetségre, ha az ultramontan érdekek úgy kívánták. Nem csuda tehát, ha a pápa, a syllabus világra jövetelének évében, Mermillod-t formászerint püspökké nevezte, sérelmével a lausennei püspöknek, akinek hatósága alá eddig tartozott, mintszinte a genfi államhatóságnak is, mely ez ügyben meg sem kérdeztetett. A lausennei püspök, a pápai kegyencnek ellent állani nem mert; de annál nagyobb erélyt fejtett ki az államtanács, lévén kezében különben is egy hatalmas fegyver miszerint t. i. Genfben a római kath lelkészt is az állam fizeti. Így történt, hogy az államhatóság még a mult őszi kezdetén egy határozatban egyszerűen kijelentette, hogy „Mermillod Gáspár ur nem ösmertetik el genfi lelkésznek, eltiltatik minden püspöki funkciótól; s fizetése nem adatik ki.” A vidéki római kath lelkészek is, ehhez képest utasítottak. Mermillod ezellen keményen protestált s természetesen, hogy mellette állottak a pápával s a nuntiussal együtt püspöktársai is. A kemény ellentállás azonban, a genfieket nem

nagyon ijesztette meg; mert azok a jelen év elején egy oly kimerítő egyházügyi törvény alkotásához fogtak, mely az eféle tulkapásoknak örökre elejét vegye. Ámde a törvény még létre sem jött s im érkezék a „csalhatatlan“ pápának egy rettenetes breveje, a melyben világosan kimondja, hogy nem tekintve semmit az államtörvényekre, sőt az ezelőtti pápai határozványokra sem, Mermillod-t egyenesen apostoli vicariussá, tehát közvetlenül a pápától függővé s a közönséges püspöknél föbbé nevezi ki. Ezt azonban már nemcsak Genf, hanem a szövetségtanács is, a helvét törvények értelmében, érvénytelennek és semmisnek nyilvánította, egyszersmind pedig utasította a genfi kormányt, hogy ha kell, karhatalommal is érvényt szerezzen az állam törvényeinek, az állam felibe emelkedni akaró csalhatatlan pápa s annak hívei ellenében Mermillod azonban ünnepélyesen kijelentette, hogy ő, csak egyedül a pápának engedelmeskedik. Ebből az lett, hogy az „apostoli vicarius“, miután egy érzékeny protestátziót világra bocsátott Genf, illetőleg Helvétzia határából forma szerént kihurcoltatott s francia földön tétetett le. De természetesen, hogy ezzel a dolognak nem lett vége.

A baseli püspök Lachat, Egly és Gschwind nevű, hatósága alatti lelkészeket, mivelhogy ezek a csalhatatlanság dogmáját nem fogadták el, a mult ősszel hivatalukból letette és excommunicálta. Egly mellett saját hallgatói tüstént hatalmasan demonstráltak, fáklyásmenettel. stb. A bazeli püspökséghez tartozó kantonok főemberei pedig, egy tanácskozmányt tartván, a csalhatatlanság dogmáját visszautasíták, a püspök eljárását törvénytelennek nyilváníták s a letett lelkészek visszahelyezését követelték. stb. Következtek népgyűlések, proklamátziók, zajongások, fegyveres beavatkozások, tiltakozások stb. mindkét fél részéről. Lachat kereken kimondotta, hogy nem enged; ennél fogva az államhatóság által letétetett, s efelett még, bizonyos pénzek állítólagos hűtlen kezelésével is vádoltatott. Lachat Luzernbe vonult s onnan protestált; egyszersmind bőjtölési parancsot adott ki, melynek templomi felolvasását a polgári hatóságok egyenesen betiltották. Némely lelkészek engedtek; mások nem. 97 lelkész, nyilván a püspök mellé nyilatkozván, hivatalából letétetett. Lachat örömét fejezte ki, hogy ő reá is épen a nagy héten jött a vész; de hiszi a feltámadást, saját ügyére nézve is. Természetes, hogy mind a pápa, mind a püspökök Lachat mellett is a leghatározottabban állanak. Ugy írják, hogy a genfi, baseli és poseni püspökökre, mint Róma kitűnő hiveire, bibornoki méltóság vár. — Az államok belbékéjének és közjólétének ilyen zavarba jutása és veszélyeztetése felett, az igazság és az emberiség egyik barátja sem örülhet. Nyilván van pedig, hogy mindezeket Róma és az ő jezsuitái idézték fel. Mi lesz a dolog vége? a jó Isten tudja.

A világszerte híres volt katolikus lelkész Loys on Hyacint atya, mult március hóban Genfben tartott előadásokat, amelyekben nagy lelkesedéssel fejtegette, hogy mily nagy áldást hozna az emberiségre a római kath. egyház benső reformja. Hyacintot rendkívül jeles szónoknak s őszintén vallásos embernek tartják. Nem csuda tehát, ha hallgatóinak száma Genfben is nagy volt s rendszerént 3000-re ment. — Megjegyezhetjük, hogy korunk e nagyhirű szónoka, családi néven Loys on (néhol Boyson) Károly, 1827-ben, márc. 10. Orleansban született; 1851-ben pappá avattatott; 1854-ben Nantesban a dogmatika tanára, azután

Párisban egyik ideiglenes lelkész s előbb dominikánus, azután kármelita barát. Szabadelvű szónoklatai miatt ki kellett a rendből lépnie s fellépett mint az „evangéliom prédikátora“. Ostromolta az ultramontán s jezsuitai törekvéseket. Excommunicáltatott; Párist elhagyta. A csálhatatlanság dogmáját nyíltan megtámadta. Londonban megházasodott. A római kath. egyház reformja, mint kedvenc eszméje ügyében folyvást erőlyesen működik.

Neuchatel kántonban, melyben a népesség nagy többsége protestáns, a ref. egyház 1849 óta szabad zsinatpresbyteri alkotmány alatt, szép békességnek s jóllétnek örvendett, főleg mert a lelkészek hitben egyik valának A béke és egyetértés nagy erőt és tekintélyt adott az egyháznak, — épen az államhatósággal szemben is. Mintegy négy évvel ezelőtt azonban, az általunk is már többször emlegetett ábrándos nihilista Buisson, akarta e békét felzavarni; de siker nélkül. Mostanában tehát, maga a tulzó liberalis államhatósági többség lépett fel, hogy az erős és virágzó egyháznak erét metsze. E végre egy oly egyházi törvénytervet készített, mely elveti a lelkészek ordinátzióját, hitvalláshoz, hivatalos fogadáshoz s általában bármiféle egyházi tanhoz való lekötöttesét; egyszóval: zabolátlan tanszabadságot enged, épen a törvényes zsinattal szemben is; úgyhogy még egy atheista is lehetne lelkész. A zsinat azonban ezen tervezet vagyis merénylet ellen, egyetlenegy ember kivételével, egyhangulag protestált és méltán, mert mint egyik zsinati tag megjegyzi, az egész nem egyéb, mint „a rázionalista kormány azon próbája, hogy lábaival az evangélikus egyház nyakára tapodjon.“ A nép is a zsinat mellett áll s így remélhető, hogy az egyháznak szolgaságra való aláztatása és szétromboltatása nem fog sikerülni. — Vedd figyelembe jó magyar olvasó a zsinati nyilatkozatnak különösen következő pontjait: „Mi azzal tartjuk, hogy a korlátlan tanszabadság az egyház szétrombolásához, s lefegyverzéséhez vezet, hogy a biblia ellenségei ellen ne harcolhasson; épen úgy, mint az iskola lerombolásához vezetne az, ha annak kebelében a legkülönbözőbb s legellenkezőbb tanmódok alkalmaztatnának. Mi azt tartjuk, hogy az egyház szétrombolásához vezet az is, ha annak a hitvallás-nyilvánítás megtiltatik, amenyiben minden tanhatározmányai, nem kötelezőknek nyilváníttatnak; épen úgy, mint az állam szétrombolásához vezetne, ha annak megtiltatnék, hogy saját kormányformája felett nyilatkozzék s ennek megvédése végett a szükséges intézkedéseket megtehesse. . . . A tervezetben felállított határozmányok szerint az egyház elvesztené a maga jellemét mint egyház, azaz mint oly egyének társulata, akik egyenlő hitalapon állanak s a közös lelki építés, tanítás és könyörgés végett egyesültek. Az egyház a legkülönbözőbb nézetek dulakodási terévé és harc mezejévé s a scepticismus iskolájává lenne, melynek gyűthölcseit már igen jól ösmerjük. — Az isteneszmére a népnek épen oly szüksége van, mint magára a szabadságra. — Mindezen okoknál fogva a zsinat egy hang kivételével, egyező értelemmel nyilvánítja, hogy a terv, az egyház lerombolásához vezet.“

Ausztria. Az evang. egyházak állam általi segélyeztetése. — Az osztrák kormánynak folyvást nem kell a biblia.

Sokan nem helyeselték, hogy a karinthisi gyülekezetek, az egyházi főhatóságok mellőzésével folyamodtak a törvényhozáshoz a lelkeszi fizetések rendszeres felemelése és biztosítása végett. Némelyek nem is tartották szükségesnek a folyamodást, miután az állam a maga jó szántából is eléggé segélyez. Így pl. a jelen évre már megszavazta a képviselő ház, nemcsak a rendes 78,000 forintot, hanem efelett még 25,000 forintot is, tisztán „evangelikus kultuszcélokra.” Ezenkívül van még a többek közt, az evang. theologiai fakultás s a tescheni evang. főgymnázium fenntartása. — A segélyezés egy évi teljes összege bizvást tehető jelenleg 200,000 frtra. Ha az osztrák állam így segéli amintegy 308,000 prot. lélek egyházi és némely iskolai szükségéit: mi az oka, hogy hazánkban a mintegy 2 millió lélekből álló ref. egyház csak 65 ezer forintot kap egyházi célokra; iskolaiakra pedig vóltaképen semmit?

Bármily gentleman legyen is jelenleg az osztrák törvényhozás a protestánsok iránt, a kormány amint látszik, folyvást nem szereti a bibliát. A bécsi világkiállítás kormányzó bizottsága, megengedte a minap az angol bibliaterjesztő társulatoknak, hogy a biblia egyes részeit különböző nyelveken, ingyen osztogathassák a kiállítást szemlélendő sokaságnak. A napokban ezen engedély visszavonatott, és pedig a mint mondják ultramontán befolyások miatt, holott az ilyen bibliaosztogatás Párizsban is meg vala engedve és pedig korlátlanul.

Iskolaügyi krónika

Németország. Gymnáziumok száma. — Népiskolai tanítók hiánya s fizetése. — Gyakorló iskolák a képezdek mellett. — Új törvény Hessen Darmstadtban. — Liebig halála.

Az egész német császárságban van jelenleg 322 gymnázium, a melyből 124,559 lélekre esik egy. A 322 gymnáziumból 173 evangelikus, 53 katolikus, 92 vegyes. Ezekből Poroszorszáé 213, és pedig 150 evang. 47 kathol., 16 vegyes; 112,862 lélekre esik egy. Bajorországnak van 28 gymnáziuma, 4 prot. 3 kath. 21 vegyes; 172,300 lélekre esik egy. Szászországban van 12, 6 evang. 6 vegyes; 201,950 lélekre egy. Württembergnek van 7 gymnásiuma, 2 evang. 5 vegyes; 254,056 lélekre egy. A kisebb német államokat ezuttal mellőzöm, csak azt jegyzem meg, hogy ezek közül némelyikben 40—50 ezer lélekre is esik egy gymnázium; értvén 8 osztályu teljes gymnáziumot. — Mint már máskor is említők, a reáliskolák hasonló számmal vannak. — Vannak tehát még a németeknél, határozott felekezeti jellemmel bíró gymnáziumok is, sőt ilyen a legnagyobb rész; pedig, s ezt jegyezzük meg jól, ezeket nem felekezetek vagy egyházi testületek, hanem csaknem kivétel nélkül az államok s községek alapították. Olyan bölcsesség, hogy egy felekezet vagy valamely egyházi testület saját privát vagyonából alapított s fentartott gymnázium, ne birjon határozott felekezeti jellemmel, — csak egyedül nálunk magyar reformátusoknál észlelhető.

Németország több vidékein folyvást fenáll s nem csekély vészszel fenyeget a népiskolai tanítók nagy hiánya. — Poroszországban

595 rendes és 474 segédtanítói állomás van betöltetlen; a szolgálatban lévő tanítók között 1792 van olyan, akinek semmiféle tanítói igazolványa vagy képességi bizonyítványa nincs. Ilyen a helyzet még más német államokban is. Ezen bajon, különféle eszközökkel igyekeznek segíteni; mint pl. újabb tanítóképezdek felállítása által, amelyek, rendszerént felekezetiek, csak kivételesen vegyesek; továbbá a tanítóknak katonai szolgálat alóli felszabadítása és a tanítói fizetések és nyugdíjak emelése által.

A porosz törvényhozást és kormányt nem lehet vádolni a népiskolai tanítók iránti nagy részvétlenséggel, s ime mégis épen a jelen évi költségvetés szerint is, míg egy szolgálatban levő katona fentartására évenként 225 tallér esik; egy családotanító fizetésének minimuma 180—200 tallérban van megállapítva. — A nyugdíjazás még nyomorultabb. Poroszországban 2843 nyugalmazott tanító van jelenleg, s ezekre nézve a legnagyobb nyugdíj 150—200 tallér, de ezt csak 679 kapja, 726 pedig csak 50 tallért kap; a többiek nyugdíjja a két említett összeg közt változik.

Tanulásgul megjegyezzük, hogy a poroszországi legújabb népoktatási szervezet szerint, a tanító képezdek mellett nem csupán egy, hanem legalább 2 gyakorló vagy mintaiskolának kell lenni. Az egyik olyan amelyben egy tanító vezet minden osztályt, a másik olyan amelyben több tanító van. Igen helyesen! Így kell ennek lenni nálunk is pl. a debreceni képezdekben, miután egyházkerületünk népiskoláinak legnagyobb részében csak egy tanító van. Az ilyen iskolák szervezetét s tanítási gyakorlatát kell tehát a tanítójelöltnök nagyon jól megösmerni.

Hessen-Darmstadtban a legújabb időkben szentesítettett egy népiskolai törvény, amelyet a külföldi szaklapok általában s teljesen szabadelvűnek tartanak. A törvény kétségenkívül kedvezéssel van a felekezeti jellemmel nem bíró községi iskolák iránt. Amde határozottan biztosítja a különleges felekezeti iskolák fenállhatását, sőt községi illetőleg állami rendszeres javadalmaztatását is; csak azt kívánja, hogy az ezt élvezni akaró felekezeti iskolában, legyen legalább 30 tanuló. De megengedi még a felett, a kevesebb számú tanulók számára is a különleges felekezeti iskola fenállhatását, csak hogy ez már nem kap állami és községi teljes javadalmazást. — A felekezeti iskolák előjárói, felekezet szerintiek.

A nagy hírű tudós müncheni vegy-tanárnak és írónak báró Liebig Justusnak haláláról a hazai lapok némelyikéből is értesülhetünk. Itt csak azt jegyezzük meg; hogy e méltán világhírű s korszakot alkotó természettudós is, nemcsak az, hogy folyvást távoltartotta magát az Istent és lelket tagadó materializmustól, hanem nyíltan és férfiasan küzdött is az ellen. A materialisták nézeteit oly féltudósok véleményének nevezte, akik azt gondolják, hogy ha a természetvizsgálat határain egy pár sétát tettek, már hajszálnyi részletességig meg tudják magyarázni a könnyen hívő közönségnek, hogy miként állott elő a világ s az élet.

Anglia. Gladstone és az ő miniszteriuma.

Tudjuk, hogy a Gladstone miniszteriuma, bár megbukott mégis él. Oly törvénytervet nyújtott ugyanis a parlamenthez, amely szerint a ró-

mai katolikus Irlandban eddig fenállott, tisztán protestáns egyetemek, olyanokká alakították volna, melyekben a két felekezet egyenjogú legyen. De ezen terv a katolikusoknak nem tetszett, mert ők tisztán katolikus a konzervatívoknak nem, mert ők az eddigi módszerint protestáns azaz anglikán, a radikáloknak sem, mert ők meg semmiféle felekezeti jellemmel nem bíró egyetemet szerettek volna. Így Gladstone egy pár szavazattal megbukott; de mégis megmaradt, mert nem vállalkozott ezuttal utódja, — Érdekes tudni, hogy ez a derék miniszterelnök, a buzgó vallásos és kitűnő tudós Gladstone, akit „Homer“ című 1858-ban megjelent három kötetes művéért, az illető szaktudósok is nagyon tisztelnek, Londonban, egy vasárnapi iskolában 22 év óta folyvást nyilvános oktatást ad a bibliából, noha már 64 éves ember. Mit mond ehhez a magyar ember!

Ausztria. Tandijmentesség a népiskolákban. — Protestáns népiskolák segélyeztetése a Gusztáv-Adolfegylet által.

Az újabb időben miként Bajorországnak, úgy Ausztriának is több vidékein államhatóságilag eltöröltetett a népiskolai tandíj. — Salzburgban és Felső Ausztriában a tartományi gyűlések határozták el a nyilvános elemi és polgári iskolák tandíjmentességét s e határozatok már császárilag is szentesítve vannak. Brün vidékéről tanítók és községek petízionáltak ezért; de itt még eredmény nincs.

Hogy a dicső Gusztáv-Adolfegylet miképen segélyezi az ausztriai protestáns iskolákat: a jelen évről, mutassák a következő adatok: Csehországban az ág. hitv. iskolák 538 frtot, a református iskolák 1625 frtot kaptak öszvesen; Morvaországban a két felekezet 400 és 665 frt; Alsó Siléziában az egyedüli ág. hitv. iskolák 1025 frt; és így tovább, mert még itt nincs vége. Az összegek különböző menyiségben, de a nyelvre való minden tekintet nélkül osztatnak szét a két felekezet iskolái között, mert ismételve megjegyezhetjük, hogy az említett egylet, folyvást csak protestáns felekezeti iskolákat ösmer és segélyez.

Északamerika. Tanítók fizetése. — Egy felszerelt iskola a bécsi kiállításon.

Külföldi iskolai lapok a közelebbi időkben közlik az északamerikai szövetségnek tizenhét államából a nyilvános iskolák tanítóinak átlagos havi fizetését. Ezek szerint legkisebb a fizetés Maine államban a hol a férfitanítók 32, a nőtanítók pedig 14 dollárt kapnak havonként. Legnagyobb a fizetés Nevada államban ahol az, a férfitanítók számára 118, a nő tanítók számára pedig 92 dollár havonként. A többi államban, e két határ közt változik a fizetés. Egy dollár valódi ezüst pénzben, tehát agio nélkül is többet tesz néhány krajcárral 2 osztrák forintnál.

A washingtoni tanférfiak elhatározták, hogy a bécsi világkiállításon, egy tökéletes amerikai iskolát fognak felmutatni, az Amerikában használatban lévő mindenféle tanszerekkel és tankönyvekkel s e felett még az ottani újságlapokkal is, melyek már eddig is több mint 7000 számra mennek. Egy ily amerikai iskolának világkiállítási létrehozása mintegy 500,000 dollárba kerül. Lesz még ily iskola kiállítva épen

Ausztria részéről is. Noha amint látszik, az ily kiállítások nem anyira az életet és valódiságot, mintinkább a lehető legnagyobb tökélyt vagy idealt mutatják ki, fényűzésileg: mégis tanulságos lenne, ha minél több alkalmas magyar tanférfiak is meglátogatnák a bécsi világkiállítást.

K ü l ö n f é l é k.

A tiszáninneni ref. egyházkerület közgyűlése folyó május hó 8-kán diszes örömnepet ült annak emlékére, hogy őszintén szeretett és tisztelt Főgondnoka

Báró Vay Miklós

Ő Nagyméltósága, egyházi és iskolai köztisztviselői nyilvános pályájának ötvenedik évét betöltötte.

Voltak évek 1848 előtt, munkában, reményben és közegyetértésben gazdagok, a melyeknek folyamán a tiszántuli egyházkerület és a debreceni főiskola mondhatá az ünnepelt férfit kiváló mértékben magáénak. Később is, mind a legujabb időkig gyakorta völtünk mi is tanui azon gondos figyelemnek, hűségnek, fáradalomnak és áldozatkészségnek, amelyekkel ez ünnepelt férfiú szegény felekezetünk és iskoláink közjavát előmozdítani folyvást buzgólkodott.

Ott völtünk tehát lélekben mi is az ünnepélyes tisztelgők között s „ami Urunknak Istenünknek házáért,” kívántunk és kívánunk mi is az egyház derék ünnepelt fiának, minden jót

Helvétziai levél.

Basel, Máj. 3. 1873.

Nagytiszteletű szerkesztő Ur!

Alig van egyetem a szabad Schweizban, a mely a reformátzió megszilárdulása óta oly nevezetes szerepet játszott volna az egyházi élet terén, mint a bászeli, a melyről néhány sorban szólani, becses lapját olvasó fiatal theologusainknak, azt hiszem, nem lesz épen érdektelen és helyén kívüli. — Most ez első közleményben azonban, nem anyira magáról az egyetemről akarok írni; mint inkább az egyetemmel szoros összeköttetésben álló azon theologusi alumneumról, mely már oly sok, nem épen kedvező anyagi körülményekkel rendelkező magyarországi ifju theologust is bocsátott vissza kebeléből, hön szeretett hazája földére.

A negyvenes években a vallásosságáról a külföld előtt is szerte ismeretes Baselnek néhány nemes keblű polgárai önkéntes adományokat raktak össze, egy oly intézetet alapítandók, melyben néhány szegényebb sorsu ifjak, kik idővel lelkészekké lesznek, theologusi pályájok bevégeztetése végett, némi anyagi segílyt nyerhessenek. — Az intézetet akkor még csak tiz theologus számára nyitották meg — E csekély szám mellett sem feledkeztek azonban meg a nemeskeblű embertársak, magyarhoni hitsorsosokról; a menyiben azt határozták, hogy „három magyarországi

protestans theologust, még pedig minden díj nélkül“ ez intézet kebelébe felvegyenek. — Egyelőre is megjegyzem itt, hogy az intézet többi növendékei némi csekély fizetésre köteleztetnek. Nem nyilvános bizonyítványa-e e tett a baseliek irántunk való nemes részvételének? Az intézet helyiségeül akkor, a mostani Erzsébet templom közelében, egy kis szerény házikót vettek meg. Itt töltött el néhány évet a tudomány-szomjas tiz tanítvány. Azonban a falak csakhamar szűkek lettek. — Basel polgárai tehát, látva az intézet célszerűségét; tapasztalva, hogy csak néhány év alatt is mily sok jóra való református papot bocsátott már ki ez intézet kebeléből, elhatázzák a felveendő ifjak számának növelését s 1855-ben már husz alumnus volt. Az eddigi helyiség most tökéletesen elégtelen lévén az ifjak befogadására, megvették a mostani igen célszerű helyiséget, a mely az úgynevezett „Hebelstrasse“ 17-dik száma alatt esik. Az épület maga majdnem négyszögű, két emeletes, udvarán egy csinos, különféle fáktól beárnyékoltt kerttel, a mely a tudományt kedvelő ifjuságnak igen alkalmas helyiségül szolgál. A mi magát az intézet berendezését illeti: vannak külön dolgozó s ismét külön háló szobák. — A dolgozó szobákban egy, legfeljebb csak két theologus ifju lakik együttesen.

Ezenkívül van egy conversatorium, hol munka végeztével, rendesen összeszoktak jöni az összes intézetbeli ifjak, tapasztalataikat, a melyeket tanulmányozásaik folyamán tettek, kölcsönösen kicserélendők. Közvetlen a conversatorium mellett van ez intézetnek leginkább philosophiai és theologiai művekből álló csinos s meglehetősen gazdag könyvtára. — Lehet-e ennél csak képzelni is kedvezőbb helyzetet a gondolkozni s tanulni szerető ifjak számára?

Az intézet igazgatása s fentartása feletti gondoskodás egy egyházi és világi egyénéből álló testület kezében van. Magában az intézet helyiségében lakik a felügyelő Le Grand ur, hajdan rendes, most már nyugalomban élő lelkész; egy humanus és évei számának dacára is még mindig eleven kedélyű, tisztelt egyéniség. Van valami megragadó s tiszteltetre gerjesztő, e jó öregnek becsületes nyílt arcvonásaiban. Ő még folyvást mind ismeri azon egyéneket, akik ez intézet kebeléből kikerültek, s már az élet nagy mezején, részint mint jeles lelkészek, részint mint tudós tanárok működnek. Különösen jól emlékszik a magyar theologusokról. — Nem egy két könyccsepp csordult végig becsületes arcán, elbeszélve azon sok jó napokat, a melyeket ő, ez intézet ifjaival együtt, évek folyamán eltöltött. — A magyarok mindig szívesen látott vendégek voltak ő nála, s mondhatom, ez intézet minden ifjainak is általában, de különösen nekünk magyaroknak, nagy fájdalomunkra szolgál azon tudat, hogy ő már köztünk csak egy pár hónapig marad; öregsége miatt végleg visszalép ez intézet felügyelőségétől. — Valóban az ő hiányát ez intézetnél levő, s még ezután is ide jövő magyar theologusok nagyon megfogják érezni.

Nem lehet egy pár szóban nem szóllanom azon mély vallásosságról is, a melyet ez alumneum kebelében tapasztaltam. — Valóban le nem írhatom meglepetésemet, melylyel itt az első percben találkoztam. Épen egy közös étteremben találtam megérkezésem alkalmával a növendékeket. — Az egyik közülök felolvasott ebéd után a szentiratból egy részt, a többiek pedig tisztelettel s figyelmesen hallgatták. A pillanat, midőn itt én őket együtt imádkozva találtam, oly mély benyomást tett lelkemre, hogy azt soha el nem feledek.

Egyébiránt nemcsak ez intézetben, hanem másut is fellelhetők itt az őszinte vallásosság jelenségei.

Baselben összesen 8 református templom van, mindegyik két lelkészszel. — Van itt még ezenkívül számos, részint a vidékből ide költözött lelkész, részint pedig lelkésztanár az universitásnál. A templomok közt egyik legnévezetesebb, s nagyszerűségére nézve is meglepő a „Münster“ melynek még most is meglevő remek készületű szószékéről, dicső reformátorok pl. Oecolampad, Bullinger, Myconicus s több más nevezetes egyéniségek hirdették a fogékonykéblű hallgatóságnak a reformátzió nagyszerű magasztos elveit. Nem különben gyönyörű épület még, a most nem rég épült „Erzsébet“ templom, egészen goth stylen. Ezt Basél egyik vallásos lelkületű polgára építette saját vagyonából; körülbelül 7 milló frankba került.

Feltűnő volt végre előttem az, hogy az isteni tisztelet, alkalmával akármelyik templomba mentem, azt mindég tömve találtam; nem úgy mint hazánk nagy városaiban, a melyekben kivált az ugynevezett intelligens osztály nem sokat törődik a templomok látogatásával. Már pedig itt Baselben mint nagy kereskedő s általában művelt városban, nemcsak hogy népe az intelligentia: — hanem a város nagyobb részét csak is ez alkotja. Azt gondoltam tehát, hogy itt is üres templomokra fogok találni; de ebben, nagy örömömre csalatkoztam. Mit mondanának az itteni telt templomokra, némely magyarországi reformerekedő urak akik a templom nem keresésének okát főleg abban vélik feltalálhatni, mert a nép megunta már a sok dogmai s több efféle dolgokat hallani papja szájából; beszéljünk csak másról — mondják ők — ne a Krisztus Isteniségéről s más egyéb ilyenekről: akkor megfogjuk látni, hogy telve lesznek templomaink (!?) Valóban higgyék el önök Uraim! hogy itt Baselben sem képezi a predikáció tárgyát más, mint a mit az általok orthodoxoknak gunyolt papjaink hirdetnek; s ime mégis a templomok nem csak hogy nem üresek, hanem mindég zsufolásig telve vannak!!

Az universitás belserveszeteröl, s ezenkívül a még Baselben levő számtalan jótékony célú intézetekről, nem különben az itteni missionariusokat képző tanintézetéről, — ha ezeknek becses lapjában helyt adhat, — majd később leszek bátor röviden szölli. — (Szívesen veszem. Szerk.)

Maradtam stb.

Márk Ferencz,
theol. kandidatús.

A népműveltség állása a legújabb időben némely főbb államokban. — Több külföldi lap közelebbi közleményei szerint, a besorozott katonai ujoncok között olyan, ki sem írni, sem olvasni nem tud, Németországban száz közül három, Ausztriában ötvenhét, Olaszországban hatvanhárom, a muszka birodalomban kilencven talál-tatik. — Franciaországban 1869-ben száz közül husz, minden legkisebb iskolai képzettség nélkül volt, a képzettek közzül is 13 volt olyan, a ki csak egyedül olvasni tudott. Tirolban az egész „császári ezredben“ 1868-ban csak 46 ember tudott írni, azaz 20 közzül 1. — A porosz kor-

mány a legújabb időkben részletes és kimerítő szabályzatot állapított meg annak biztos kitudása végett, hogy az ujoncok egyenként mily jártassággal bírnak írásban, olvasásban, fogalmazásban, diktálás utáni írásban stb. stb. Így remélik biztosan ösmerhetni az egyes vidékek és községek népiskolai műveltségének állását.

Kecskemét városa községi iskoláiban római katolikus szent képek és feszületek diszelegnek. — Folyó évi februárban a kecskeméti római katolikus plebános ur, igen nagy lármát ütött, azzal vádolván a város községi iskolai székét, hogy az a római katolikus hitfelekezet ellen vallássértő intézkedést tett, mert a községi iskolákból a római katolikus szent képeket és feszületeket kitétetten. Ekkor igen komoly hatósági nyomozás tétetett s az illető községi iskolák tanítói határozott nyilatkozatra szólítottak fel ez ügyben; és imé kiderült, hogy ama hír, mintha tudnillik a képek és feszületek a községi iskolákból kitétetten volna „rágalom teljes és alaptalan“, „gyalázatos koholmány és szemtelen rágalmazás“ stb. stb; mert a községi iskolákból a feszületek és szentképek nemcsak az, hogy ki nem tétettek, hanem folyvást ott diszelegnek azokban, s a római katolikus köszöntés és imádkozás, az illető vallású gyermekek részéről, természetesen nem csak a vallástanítási órán, hanem általában is, rendszerint szerepel. Végre pedig Kecskemét városa községi iskolai székének elnöke, idősb Nagy Lajos ur, nagy önérzettel kijelenti, miszerint: „tény az, hogy keblemben több béke érzet honol, más felekezetek iránt több szeretettel viseltetem, semhogy a községi iskolákból az ily szent ereklyéket kitétettem, vagy kitétetni parancsoltam volna“.

Ugy látszik, hogy az említett községi iskolaiszéki elnök ur református ember; és ekkor a ki a dologhoz ért, és az igazságot szereti, bátran kimondhatja, miszerint az is tény, hogy a községi iskolai széki elnök ur, sem az 1868-ik évi népoktatási törvényt, sem az e szerinti községi iskola mivoltát, sem saját hitfelekezetének alapelveit, jellemét, törvényes szabadságát és egyenjoguságát nem ösmeri és nem érti; vagy ha ösmeri és érti, kárhozatos és igen jellemző módon hűtelen azok iránt.

Ugyancsak Kecskeméten történt, hogy a felsőbb községi népiskola növendékei egész tisztelettel jó napot kívántak a mellettök elhaladó fiatal tisztelendő urnak, a mire ez, indulatos hangon támadta meg őket, e szavakkal: „hát zsidók vagytok ti, hogy nem tudjátok mondani: dicséértessék a Jézus Krisztus.“

Mind ezeket a „Kecskemét“ című derék lap illető számaiból merítettük, s épen ezen számok egyikében látva, hogy az ottani „protestans fiókegylet“ számára, közgyűlés hirdettetik, gondoltuk magunkban, hogy most, törvényes szabadságunk és egyenjoguságunk érdekében, hatalmas erkölcsi fellépést várhatunk a nevezett egylettől. De biz ebből nem lett semmi! Te pedig jó magyar, református olvasó, ha még eddig nem gondolkoztál, tehát most gondolkozzál egy kissé a felett, hogy mivé is lehet hát, az a községi iskola a mi modern, szabadelvű államunkban.

A nem felekezeti nőnöveldék. — Egy tudományosan képzett derék református atyától, nem régen hallottuk, hogy Buda-Pesten „az ország szívében“ két leánykáját egy oly nőnövélő magánintézetbe adta, amely állítólag semmi felekezeti jellemmel nem bírt, tehát nem lett volna sem pápista, sem református stb. Azonban a leánykák kezébe mind csupa merő pápista és pedig a főpapság által auctorizált iskolai könyveket adtak. Midőn e felől kérdést tett az atya, azon feleletet nyerte, hogyha a felekezeti jellemmel nem bíró nőnöveldékben is ily könyveket nem vesznek fel, akkor bizonyos, hogy a római katolikus főpapság előbb-utóbb elfogná az olyan intézeteket pusztítani. — Ha tehát az ilyen magán nőnöveldékben is így van a dolog, és ha e mellett, a magokat nyilván protestans felekezetieknek valló és egyházi nyilvános nőnöveldékben voltaképen nem is sejtik, hogy mit tesz az evangyeliomi keresztyén nevelés, és vallásos női jellem képzés, ha netalán maga a vallás tudományi oktatás a többiekkel együtt, igen csekély lábbon áll; ha a bibliának hire sincs még a vallásoktatásnál sem, ha a mindennapi rendes éneklésről és imádkozásról tudni sem akarnak stb.; akkor, ha ez csakugyan általánosan így fogna lenni hazánkban mind a nőnöveldékre, mind más tanintézetekre nézve, körülbelől elmondhatnók, hogy nálunk a tanintézetek vagy ultramontánok, vagy nihilisták, vagy az utóbbiak talán reform-zsidók.

A social-demokraták német lapja folyó évi ápril 11-ki, tehát épen nagy pénteki számában, egy vezércikk folyamán ilyen pont fordul elő: a Názáreti Jézus meghalt, neki vége van; a ravasz papok jól értettek ahoz, hogy az ő tudományából az egyenlőséget, testvériséget és vagyont közösséget hazugsággal kitagadják. De mit segít ez rajtok! A tan halálát követi annak feltámadása. Ennél fogva mi socialisták, mint valódi keresztyének, ápril 11-én minden csalók és kizsákmányolók fülébe harsány hangon ezt kiáltjuk: „a Názáreti Jézusnak vége van! Éljen Lassale Ferdinand!“ — Ez is egy jele az időnek; a melyhez nem kell kommentár.

Egy porosz tekintély az iskolák felekezeti jelleméről. — A „Deutsche Blätter“ című igen jeles német folyóirat jelenévi januári számában, a többek közt egy értekezést hoz a gymnasiumi kérdésről, Lotholz stargardi gymnasiumi directortól. Ezen értekezés folyamán van idézve és pedig egészen helyeslőleg Dr. Schrader „Erziehungs und Unterrichtslehre“ című művéből, a felsőbb iskolákra vonatkozólag a következő tétel: „Hogy sem katolikus, sem evangélikus, sem izraelita nyelvtan és mértan nincs: ez, nagyon olcsó bölcsesség! Ebből azonban azt következtetni, hogy az merőben közönyös, hogy vajjon a tanító, — aki pedig legelső sorban nevelő és csak a nevelés végett egyszersmind tanító is, — protestáns, katolikus, vagy zsidó-e: ez, ami napjaink észnélküli kevélységének tartatott fenn, amely minden feladattal annál könnyebben készen van, mennél nehezebb az s mennél kevésbé ösmeri az alapvető feltételeket. A felekezeti tekintetben egyenjogú vegyes — paritätisch — iskolák, ne mellőztessenek ott, a hol

a különböző felekezetek hívei körülbelől egyenlő arányban vegyítvék, s az egyes felekezetek számára való különintézetek állítását a körülmények nem engedik meg. A tanulók szüleinek ily esetben joguk van ahhoz, hogy hitvallásuk az oktatásnál tekintetbe vételessék s a tanítói testületnek könnyebb összeköttetése lesz a családdal, ha e végett kebeléből, azon vallásu tanítót használhat. Hogy azoban a tanítók vallásfelekezeti különbsége igen sujjos, és pedig nem csupán külső bajokkal jár, azt minden iskolaügyiismerő tudni fogja, s tökéletes esztelenségre mutat az, ha valaki a szükség által parancsolt kivételt, szabálylyá akarja emelni. Hogy csupán csak egy különleges példával, könnyen érthetővé tegyem, hogy mily jelentőségű tehát az iskolák felekezeti jellemmel nem bírása, csak azt jegyzem meg, hogy igen nagy a különbség a között, hogy a tanulót az Isten iránti engedelmeség és a felebaráti szeretet parancsának felfogásához keresztyén avagy zsidó álláspontból vezérlem-e, és hogy a megtérést, bűnbánatot, hitet és cselekedetet, kathólikus avagy evangélikus alapelvek szerint magyarázom-e; erre pedig a nevelő tanítónak, a vallásoktatáson kívül is elég alkalmja van.“ stb. stb. Mindezeket Palmer tübingeni egyetemi tanár s nagy tekintélyű tudós paedagog író, néhány sorban, következőleg fejezi ki: „Annak az oka, amiért az másként nem is lehet, hanem úgy, hogy az evangélikus és kathólikus nevelés egymástól divergálnak, egyszerűen abban van mert az erkölcsinek felfogása, az erkölcsi világnézet, alapjában más az evangélikusoknál, más a kathólikusoknál és ennél fogva a nevelésnek szitugy célja mint eszközzei különbözők.“ Itt aztán összehasonlítja a jezsuiták és a Franke reformáció elvei szerénti evangélikus paedagogiáját. Evang. Paedag. 3-te Aufl. Stuttg. 1862. 149. l. Megjegyezhetem, hogy Palmert, aki mint theologus is kitünő, senkisé sem számítja az orthodoxok közzé. Ő, a közvetítő theologia embere. — Schrader, tartományi iskola tanácsos Königsbergben, egyik munkatársa a Schmidt-féle nagy paedag. Encyclopædiának, melynek legközelebb 93—94-dik füzeté jelent meg, s nem sokára megérjük befejezését. Ezen nagyszerű paedagogikai tudós gyűjteményes munkát, nagyon ajánljuk illető hitfeleink s tanáraink gondos figyelmébe s átható, szorgalmas tanulmányozása végett. Ebből megtanulhatja bárki, hogy a protestáns felekezeti közoktatásnak és nevelésnek határozott paedagogikai jogosultsága is van, tehát nem csupán történeti és pozitív államjogi, mint pl. hazánkban. Mai időben, különösen a tanárok, az első szempontot még jobban sürgethetnék. mint a másodikat. stb. stb.

Rövid irodalmi szemle.

A Zichy és Vásonkői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára. Gróf Zichy Károly ez időszerinti senior áldozatkészségéből közli a Magyar történelmi társulat. Második kötet. Szerkesztik: Nagy Imre, Nagy Iván és Véghelyi Dezső választmányi tagok. XV. és 645. lap. n. 8r. Ára 4 ft.

Második kötete a kitünő jeles okmány gyűjteménynek 1342—1355. Ily rövid időről 478 okmány! Nem egy kettő vonatkozik közülök Debre-

cen vidékére, Szabolcs s Bihar megyékre stb. Van benne szó Zám monostora községről, a Hortobágyról, annak kompjairól, hidjáról stb. Tehát megérdemelné e kötet Debrecen tudósainak buvárlását is — Nem tartozik körünkbe bővebben ösmertetni e gyűjteményt, melyet a Századok legújabb füzetében szakavatott toll mutatott be. De nem fojthatjuk el azon ohajtást, — valahányszor a XVI-dik század előtti időkről ily terjedelmes okmánygyűjteményeket látunk, — hogy vajha a XVI-dik századtól kezdve is, minél nagyobb mértékben bírnánk ilyenekkel, mert ezeket mind általában a tudományok és művelődés, mind különösen a hazai történelem s az ebből meritendő bölcsesség érdekében, gyümölcsözőbbeknek tartanók.

Frankl Wilm. Magyar akad. levelező tag Révai Ferenc nádori helytartó fainak hazai és külföldi iskoláztatása. 1538—1555. Pest, 1873. 8r. 80. l. Ára 50 kr.

Igen jeles, s a hazai reformáció érdekében nagyon tanulságos kis mű. Néhány érdekes s eddig irodalmilag fel nem használt adat is van benne Dévay Biró Mátyás életére s reformációkra és tanügyünkre vonatkozólag. Ezeket külön önálló értekezésben fogjuk a rokontárgyakra vonatkozással, ösmertetni és méltatni.

A debreceni sajtó alól, a közelebbi időkben, a következő művek kerültek ki, amelyeket szíves készséggel mutatunk be olvasóinknak.

Egyházszertartástan alapvonalai, tekintettel a magyar ref. egyházra; írta Tóth Mihály a reformátusok debreceni főtanodájában gyakorlati hit- és ker. erkölcsstan ny. r. tanára. Debrecen. Ifj. Csáthy Kár. 1873. 8 r. X és 114 lap. Ára egy forint.

Női arcképek a történelemből. Nőneveldek számára. — Irta Biki Károly. Debrecen. Telegi K. Lajos. 8 r. 63 l.

A megfeszített Krisztus. Beköszönő beszéd. Irta és elmondotta Nagy-Bányán, 1873. ápril 27. Gulyás Lajos ref. lelkész. Debrecen. 8 r. 22 l. — A tiszta jövedelem, a ref. iskolák felszerelésére fordítatik.

A hozzánk beküldöttek közül megemlíthetjük még a következőket:

A fölvilágosodás keletkezésének és befolyásának történelme Európában. Irta Lecky W. E. H. fordította Zsilinszky Mihály. Negyedik füzet. 417—465. és 1—96 lap; vagyis az első kötet vége s a második kezdete.

Hasznos mulattató, az olvasni szerető mindkét nembeli ifjuság és a nép számára. Szerkeszti és kiadja Dolinai Gyula 30 képpel. Budapest, 16r. 72 l. Megrendelhető Budapest, Józsefváros, kerepesi út, 65 sz. a kiadónál, ahol 20 péld. 3 frt. 90 kr. 1000 péld. 155 frt.

Kalauz az „Erkölcstan példákban“ című könyv használatánál. Irta Halász József a nagyváradai ref. egyház főgondnoka. Pest, Légyvárad testvérek. 1873. k. 8r. 15 l. Ára 16 kr.